

Τ Ε Υ Χ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο
2 0 1 7 / 1

Κ Ω Σ Τ Α Σ Σ Τ Ε Ρ Γ Ι Ο Π Ο Υ Λ Ο Σ

Πώς παράγεται η υπεραξία;
Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο
Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ

Θ Α Ν Α Σ Η Σ Μ Α Ν Ι Α Τ Η Σ

Για τις κρίσεις και την κρίση της ελληνικής οικονομίας:
Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους

Ε Λ Ε Ν Η Β Λ Α Χ Ο Υ

Η Βιομηχανία της Νοητικής Ενδυνάμωσης

REINHARD JUNG

Ταξικοί αγώνες και η πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων

Γ Ι Ω Ρ Γ Ο Σ Μ Α Ν Ι Α Τ Η Σ

Φιλοσοφικές και ιστορικές προϋποθέσεις
του καλλιτεχνικού ρεαλισμού

ANWAR SHAIKH

Η πρώτη μεγάλη ύφεση του 21ου αιώνα

Ν Ι Κ Ο Σ Φ Ω Λ Ι Ν Α Σ

Εφαρμόζοντας το Ιδεατό
Βιβλιοκρισία στην ελληνική έκδοση της
Διαλεκτικής του Ιδεατού του Έβαλντ Ιλιένκοφ

Ρ

Ι

Μ

Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

Κ Ρ Ι Σ Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Μαθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γερασimos Χολεβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 1 – 2017/1

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Πώς παράγεται η υπεραξία; Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ	9
Κώστας Στεργιόπουλος	

Για τις κρίσεις και την κρίση της ελληνικής οικονομίας: Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους	39
Θανάσης Μανιάτης	

Η Βιομηχανία της Νοητικής Ενδυνάμωσης	66
Ελένη Βλάχου	

Ταξικοί αγώνες και η πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων	78
Reinhard Jung	

Φιλοσοφικές και ιστορικές προϋποθέσεις του καλλιτεχνικού ρεαλισμού	127
Γιώργος Μανιάτης	

Μετάφραση άρθρου

Η πρώτη μεγάλη ύφεση του 21^{ου} αιώνα	156
Anwar Shaikh	

Βιβλιοκρισία

Εφαρμόζοντας το Ιδεατό Βιβλιοκρισία στην ελληνική έκδοση της Διαλεκτικής του Ιδεατού του Έβαντ Ιλιένκοφ	178
Νίκος Φωλίνας	

Πώς παράγεται η υπεραξία; Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ

Κώστας Στεργιόπουλος*

Κάθε επιστήμη θα ήταν περιττή, αν η μορφή εμφάνισης και η ουσία των πραγμάτων συνέπιπταν.
Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*

Περίληψη

Η επιστημονική μέθοδος που χαρακτηρίζει το *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ ως γνωσιακό εγχείρημα πρέπει να αναζητηθεί στο ίδιο το έργο, και συγκεκριμένα στη θεωρητική στρατηγική με την οποία το έργο αυτό συγκροτεί και πραγματεύεται ως επιστημονικό του αντικείμενο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Σκιαγραφώντας, στο πλαίσιο αυτής της ερευνητικής προσέγγισης, το εννοιολογικό σύστημα που οικοδομεί ο Μαρξ για να εξιχνιάσει τον γρίφο της υπεραξίας, επιχειρώ συνάμα να ανασυγκροτήσω τις αρχές της μεθοδολογικής πειθαρχίας που κομίζει το *Κεφάλαιο* και επί τη βάση της να δοκιμάσω μια περαιτέρω επεξεργασία της μαρξικής λύσης στο πρόβλημα της υπεραξίας. Διερευνώ, τέλος, αν η μεθοδολογική στρατηγική που ακολουθεί ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* συμφωνεί με τις προγενέστερες διακηρύξεις του (στα *Grundrisse*) για την ορθή επιστημονική μέθοδο. Διαφωτιστική μπορεί να αποδειχθεί εδώ η αντιπαραβολή των μεθοδολογικών διεργασιών και των συναφών γνωσιολογικών προϋποθέσεων που κατέστησαν δυνατή την ανάδυση της φυσικής επιστήμης κατά την επιστημονική επανάσταση.

Το παρόν κείμενο φιλοδοξεί να συνδυάσει αρμονικά μια κατά το δυνατό προσήκουσα στο 'πνεύμα' και μαζί πιστή στο 'γράμμα' ερμηνεία της μελέτης του Μαρξ. Για το σκοπό αυτό, εδράζεται σχεδόν αποκλειστικά στο μαρξικό Μαρξ, μολονότι δεν αξιώνει ότι έτσι είναι δυνατή μια ερμηνεία ανεπηρέαστη και αμόλυντη από τις μέχρι τώρα μαρξιστικές αναγνώσεις του.

1. Εμπόρευμα και αξία

Ο Μαρξ αρχίζει τη μελέτη του «κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής» από το εμπόρευμα. Στις πρώτες κιάλας γραμμές του *Κεφαλαίου*¹ διαβάζουμε:

«Ο πλούτος των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ένας «τεράστιος σωρός εμπορευμάτων», και το

* Ο Κ. Στεργιόπουλος είναι διδάκτωρ φιλοσοφίας της επιστήμης. Διδάσκει φυσικές επιστήμες στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και ιστορία και φιλοσοφία της επιστήμης στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Μια πρώιμη εκδοχή μέρους αυτής της εργασίας βρίσκεται στο Στεργιόπουλος 1997.

¹ Η ελληνική απόδοση των παραθεμάτων από τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* βασίζεται στη μετάφραση του Π. Μαυρομάτη (Μαρξ 2013, 1996, 1978) με μικρές, υφολογικές κυρίως, τροποποιήσεις οι οποίες ενίοτε έλαβαν υπόψη –μόνο για τον πρώτο τόμο– εκτός από την αγγλική έκδοση σε μετάφραση Β. Fowkes (Marx 1990), και τη νέα μετάφραση του Θ. Γκιούρα (Μαρξ 2016). Σε όλα τα παραθέματα, όπου υπάρχει, η έμφαση είναι στο πρωτότυπο.

ξεχωριστό εμπόρευμα ως η στοιχειώδης μορφή του. Γι' αυτό, η έρευνά μας αρχίζει με την ανάλυση του εμπορεύματος» (ΚΙ: 52).²

Το εμπόρευμα, ως αφητηριακό αντικείμενο της μαρξικής ανάλυσης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, συμπυκνώνει ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά. Η *ποιοτική* πλευρά ενός εμπορεύματος αντιστοιχεί στην ειδική ωφελιμότητά του για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και αποδίδεται ως *αξία χρήσης*, ενώ η *ποσοτική* του πλευρά εμφανίζεται στην αναλογία με την οποία αυτό ανταλλάσσεται με άλλα εμπορεύματα και αποδίδεται ως *ανταλλακτική αξία*. Όπως τονίζει ο Μαρξ (ΚΙ: 52), «ως αξίες χρήσης τα εμπορεύματα διαφέρουν πρώτα απ' όλα στην ποιότητα, ως ανταλλακτικές αξίες μπορούν να διαφέρουν μονάχα στην ποσότητα». Αυτή, ωστόσο, δεν είναι η μόνη διαφορά μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας. Η πρώτη ενυπάρχει ως μόνιμο χαρακτηριστικό των προϊόντων του ανθρώπου σε κάθε ιστορική περίοδο, ενώ η δεύτερη είναι χαρακτηριστική του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής:

«Οι αξίες χρήσης αποτελούν το υλικό περιεχόμενο του πλούτου, όποια κι αν είναι η κοινωνική μορφή του. Στην κοινωνική μορφή [του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής], που έχουμε να εξετάσουμε, οι αξίες χρήσης είναι ταυτόχρονα οι υλικοί φορείς της ανταλλακτικής αξίας» (ΚΙ: 50).

Επειδή, τώρα, ένα ορισμένο εμπόρευμα μπορεί να ανταλλάσσεται σε διαφορετικές αναλογίες με πολλά άλλα εμπορεύματα, το εμπόρευμα αυτό «δεν έχει μόνο μια, αλλά πολλές ανταλλακτικές αξίες», και αυτές «πρέπει να είναι ίσες μεταξύ τους ανταλλακτικές αξίες», καθώς η μία μπορεί να αντικαταστήσει την άλλη.

«Από εδώ βγαίνει το συμπέρασμα ότι πρώτο: οι ανταλλακτικές αξίες του ίδιου εμπορεύματος εκφράζουν κάτι το όμοιο. Δεύτερο όμως ότι: η ανταλλακτική αξία μπορεί γενικά να είναι μόνο ο τρόπος έκφρασης, η «μορφή εμφάνισης» ενός περιεχομένου που διαφέρει από την ανταλλακτική αξία. [...] Έτσι οι ανταλλακτικές αξίες των εμπορευμάτων πρέπει να [ανάγονται] σε κάτι κοινό γι' αυτά, και από το κοινό αυτό οι ανταλλακτικές αξίες αντιπροσωπεύουν κάποια μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα» (ΚΙ: 51).

Το κοινό όμως χαρακτηριστικό των εμπορευμάτων που εκφράζουν οι ανταλλακτικές αξίες δεν μπορεί να οφείλεται στις σωματικές (φυσικές, χημικές, κτλ) ιδιότητες των εμπορευμάτων, γιατί οι τελευταίες συνδέονται με τις αξίες χρήσης των σωμάτων, ενώ «αυτό που χαρακτηρίζει ολοφάνερα την ανταλλακτική σχέση των εμπορευμάτων είναι ίσα-ίσα η αφαίρεση από τις αξίες χρήσης τους» (ΚΙ: 51). Αλλά τότε, ποια κοινή ιδιότητα έχουν τα εμπορεύματα, της οποίας μορφή εμφάνισης αποτελεί η ανταλλακτική αξία;

² Οι συντομογραφίες (ΚΙ), (ΚΙΙ) και (ΚΙΙΙ) παραπέμπουν στους αντίστοιχους τρεις τόμους της ελληνικής έκδοσης του *Κεφαλαίου*: (Μαρξ 1996, 2013 και 1978).

«Αν παραβλέψουμε την αξία χρήσης των σωμάτων των εμπορευμάτων, τους μένει μόνον μια ιδιότητα, η ιδιότητα ότι είναι προϊόντα εργασίας [...] Μαζί με τον ωφέλιμο χαρακτήρα των προϊόντων εργασίας εξαφανίζεται και ο ωφέλιμος χαρακτήρας των εργασιών που περιέχονται σ' αυτά, εξαφανίζονται επομένως και οι διάφορες συγκεκριμένες μορφές αυτών των εργασιών, δεν διακρίνονται πια μεταξύ τους, αλλά έχουν αναχθεί όλες σε όμοια [αδιάκριτη] ανθρώπινη εργασία, σε αφηρημένη ανθρώπινη εργασία. [...] Ως αποκρυσταλλώσεις αυτής της κοινής κοινωνικής υπόστασης [της εργασίας], οι αξίες είναι αξίες εμπορευμάτων. [...] Επομένως, η αξία του εμπορεύματος είναι το κοινό που εκφράζεται στην ανταλλακτική σχέση ή στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος» (Κ1: 52).

Έτσι, η ανταλλακτική αξία αποτελεί

«τον αναγκαίο τρόπο έκφρασης ή την αναγκαία μορφή εμφάνισης [στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής] της αξίας [...] Μια αξία χρήσης ή ένα αγαθό έχει αξία μόνο γιατί μέσα σ' αυτό έχει αντικειμενοποιηθεί ή υλοποιηθεί αφηρημένη ανθρώπινη εργασία» (Κ1: 52-3).

Αν λοιπόν παραβλέψουμε την αξία χρήσης των εμπορευμάτων, αυτό που απομένει ως κοινό ομοειδές συστατικό, στο οποίο μπορούν να αναχθούν οι αξίες (και οι ανταλλακτικές αξίες ως προσίδεις στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής μορφές εμφάνισης των αξιών), είναι πως αποτελούν προϊόντα εργασίας. Η εργασία, όμως, αυτή δεν είναι πλέον η συγκεκριμένη ωφέλιμη εργασία του ξυλουργού ή του οικοδόμου, αφού η τελευταία αντιστοιχεί στην αξία χρήσης, αλλά αφηρημένη ανθρώπινη εργασία, δηλ. «ένα απλό πήγμα αδιάκριτης ανθρώπινης εργασίας». Με αυτή την έννοια, «η ποσοτική διάκριση των εργασιών προϋποθέτει την ποιοτική τους ενότητα ή ομοιότητα, επομένως την αναγωγή τους σε αφηρημένη ανθρώπινη εργασία» (Κ1: 93). Έτσι λοιπόν ο διττός χαρακτήρας των εμπορευμάτων (ως αξιών χρήσης και ανταλλακτικών αξιών) οφείλεται στον διφυή χαρακτήρα της εργασίας, που πρώτος αποκάλυψε ο Μαρξ³:

«Κάθε εργασία είναι από τη μια ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης⁴ με τη φυσιολογική έννοια, και μ' αυτή την ιδιότητα της όμοιας ανθρώπινης ή αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας αποτελεί την αξία του εμπορεύματος. Κάθε εργασία είναι από την άλλη ξόδεμα ανθρώπινης εργασιακής δύναμης με την ιδιαίτερη καθορισμένα σκόπιμη μορφή, και με την ιδιότητα αυτή της συγκεκριμένης ωφέλιμης εργασίας παράγει αξίες χρήσης» (Κ1: 60).

Η αιτία που εξηγεί την αδυναμία της κλασσικής πολιτικής οικονομίας να βρει

3 «Αυτή τη διφυή φύση της εργασίας που περιέχεται στο εμπόρευμα την απόδειξα πρώτος εγώ κριτικά». (Κ1: 55)

4 Σε όλα τα παραθέματα από την ελληνική μετάφραση (του Π. Μαυρομάτη) του *Κεφαλαίου* (Μαρξ 1996, 2013 και 1978), αντί για τον όρο «εργατική δύναμη», χρησιμοποίησα τον εννοιολογικά περισσότερο προσφύη και δόκιμο στην ελληνική μαρξιστική γραμματεία όρο «εργασιακή δύναμη».

«από την ανάλυση του εμπορεύματος και ειδικότερα της αξίας του εμπορεύματος [...] τη μορφή εκείνη της αξίας που τη μετατρέπει ακριβώς σε ανταλλακτική αξία [είναι ότι] η μορφή αξίας του προϊόντος της εργασίας είναι η πιο αφηρημένη, μα και η πιο γενική μορφή του αστικού τρόπου παραγωγής, και έτσι χαρακτηρίζεται ταυτόχρονα και ιστορικά. [Η κλασσική σχολή] θεωρεί εσφαλμένα [τη μορφή αξίας του αστικού τρόπου παραγωγής] ως αιώνια φυσική μορφή κοινωνικής παραγωγής, παραβλέποντας έτσι αναγκαστικά το ειδοποιό χαρακτηριστικό της μορφής της αξίας, δηλαδή της μορφής του εμπορεύματος, και περαιτέρω το ειδοποιό χαρακτηριστικό της μορφής του χρήματος, της μορφής του κεφαλαίου κ.τ.λ.» (Κ1: 94).

Εφ' όσον τώρα η αξία ενός εμπορεύματος οφείλεται στην αφηρημένη ανθρώπινη εργασία που έχει συμπυκνωθεί μέσα σ' αυτό, το μέγεθος της αξίας μπορεί να μετρηθεί με το ποσό της εργασίας που απαιτήθηκε γι' αυτό το εμπόρευμα, και έτσι μέτρο του ποσού της εργασίας που περιέχεται σε ένα εμπόρευμα είναι –σε μια πρώτη μεθοδολογική προσέγγιση⁵– ο χρόνος εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του εμπορεύματος. Ας σημειώσουμε βέβαια εδώ ότι το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος δεν καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που απαιτεί η παραγωγή του από έναν συγκεκριμένο εργάτη αλλά από «το χρόνο εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίος» για την παραγωγή του. Έτσι ο χρόνος αυτός αφενός αντιστοιχεί στον μέσο (κοινωνικά) βαθμό επιδεξιότητας και εντατικότητας της εργασίας και αφετέρου εναρμονίζεται με τους «κοινωνικά-κανονικούς όρους παραγωγής».

«Επομένως, το μέγεθος της αξίας μιας ορισμένης αξίας χρήσης καθορίζεται μόνο από την ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας ή από τον χρόνο εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίος για την παραγωγή της» (Κ1: 53).

Επειδή τώρα ο αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι αντιστρόφως ανάλογος προς την εκάστοτε παραγωγική δύναμη της εργασίας (η οποία, με τη σειρά της, «καθορίζεται από ποικίλα περιστατικά, μεταξύ άλλων από τον βαθμό δεξιοτεχνίας των εργατών, από το επίπεδο ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνολογικής εφαρμογής της, [...] από την έκταση και την αποτελεσματικότητα των μέσων παραγωγής, και από τους φυσικούς όρους»), έπεται ότι

«το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος αλλάζει ευθέως ανάλογα με την ποσότητα και αντιστρόφως ανάλογα με την παραγωγική δύναμη της πραγματοποιημένης σε αυτό εργασίας» (Κ1: 54-5).

Μετά από αυτή την αδρή ανάλυση των χαρακτηριστικών του εμπορεύματος, ας παρακολουθήσουμε τον Μαρξ στην αναζήτηση της πηγής της υπεραξίας, αρχίζοντας από την κυκλοφορία των εμπορευμάτων και την ανταλλαγή τους μέσω χρήματος στην αγορά.

5 Βλ. Μηλιός, Δημούλης & Οικονομάκης 2005: 60.

2. Το πρόβλημα της υπεραξίας και η επιστημονική μέθοδος στο Κεφάλαιο

Αναφορικά με τις διαφορές μεταξύ αξίας χρήσης και αξίας, ο Μαρξ (Κ1: 55) υπογραμμίζει ότι «κανένα πράγμα δεν μπορεί να είναι αξία, χωρίς να είναι αντικείμενο χρήσης». Από την άλλη, «ένα πράγμα μπορεί να είναι αξία χρήσης χωρίς να είναι αξία», όπως λ.χ. είναι ο αέρας «που ωφελεί τον άνθρωπο χωρίς τη μεσολάβηση εργασίας», ενώ «ένα πράγμα μπορεί να είναι ωφέλιμο και προϊόν εργασίας, χωρίς να είναι εμπόρευμα», όταν με αυτό το προϊόν ο παραγωγός του ικανοποιεί τις δικές του ανάγκες.

«Για να παράγει κανείς εμπόρευμα, δεν πρέπει να παράγει απλώς αξία χρήσης, αλλά αξία χρήσης για όλους, κοινωνική αξία χρήσης. [Επιπλέον] για να γίνει το προϊόν εμπόρευμα, πρέπει να μεταβιβαστεί μέσω ανταλλαγής στον άλλον» (Κ1: 55).

Ας στραφούμε λοιπόν στη σφαίρα της ανταλλαγής. Η ανταλλαγή εμπορευμάτων μέσω χρήματος μπορεί να πάρει δύο μορφές κυκλοφορίας. Στην πρώτη, που είναι χαρακτηριστική της «απλής εμπορευματικής παραγωγής», ο κύκλος Εμπόρευμα – Χρήμα – Εμπόρευμα ($E-X-E$), αρχίζει με την πώληση ενός εμπορεύματος και καταλήγει με την αγορά ενός άλλου. Σ' αυτή τη μορφή κυκλοφορίας, ο εμπορευματοπαραγωγός στην πρώτη πράξη, E_A-X , πουλά το εμπόρευμα A (που έχει παραγάγει ο ίδιος), έτσι ώστε στη δεύτερη πράξη, $X-E_B$, να αγοράσει το εμπόρευμα B . Σκοπός αυτού του κύκλου είναι «η κατανάλωση, η ικανοποίηση αναγκών, με δυο λόγια η αξία χρήσης», και για τούτο τα δύο άκρα του κύκλου E_A-X-E_B έχουν ποιοτικά διαφορετικές αξίες χρήσης, παρόλο που έχουν το ίδιο αξιακό μέγεθος. Στην περίπτωση, λοιπόν, αυτού του κύκλου, «περιεχόμενο της κίνησης αποτελεί η ανταλλαγή προϊόντων, η ανταλλαγή διαφορετικών υλικών πραγμάτων που εκφράζουν την κοινωνική εργασία» (Κ1: 162).

Η δεύτερη μορφή κυκλοφορίας, που περιγράφεται από τον κύκλο $X-E-X$,

«με την πρώτη ματιά φαίνεται σαν να μην έχει περιεχόμενο, γιατί αποτελεί μια ταυτολογία. Και τα δύο άκρα έχουν την ίδια οικονομική μορφή. Είναι και τα δύο χρήμα, δηλαδή δεν πρόκειται για ποιοτικά διαφορετικές αξίες χρήσης» (Κ1: 162).

Έτσι, η πραγματοποίηση αυτής της ανταλλαγής έχει νόημα μόνον όταν τα δύο άκρα του κύκλου είναι διαφορετικά. Εφ' όσον όμως, όπως είδαμε, τα άκρα του κύκλου $X-E-X$ είναι όμοια από την άποψη της ποιότητας, δεν μπορεί παρά να διαφέρουν ποσοτικά και επιπλέον η ποσότητα του χρήματος στο τελευταίο άκρο του κύκλου πρέπει να είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του πρώτου άκρου, γιατί διαφορετικά η κυκλοφορία αυτή θα ήταν άσκοπη για τον κάτοχο του αρχικού χρήματος. Επομένως, γράφει ο Μαρξ,

«η ολοκληρωμένη μορφή αυτής της διαδικασίας είναι $X-E-X'$ όπου $X' = X + \Delta X$, δηλαδή ίσο με το χρηματικό ποσό που αρχικά προκαταβλήθηκε συν μια προσαύξηση. Αυτή την προσαύξηση ή αυτό το περίσσειμα πάνω από την αρχική

αξία, το ονομάζω: υπεραξία. Έτσι, η αξία που προκαταβλήθηκε αρχικά όχι μόνο διατηρείται στην κυκλοφορία, αλλά μέσα σ' αυτήν αλλάζει το μέγεθός της, προσθέτει στον εαυτό της μια υπεραξία, ή αξιοποιείται. Και αυτή η κίνηση τη μετατρέπει σε κεφάλαιο» (Κ1: 163).

Ο Μαρξ ονομάζει «γενικό τύπο του κεφαλαίου» τη μορφή $X-E-X'$: Στην πρώτη πράξη, $X-E$, ο καπιταλιστής με το χρηματικό ποσό X αγοράζει εμπόρευμα αξίας E , ενώ στη δεύτερη, $E-X'$, πουλά το εμπόρευμα αξίας E έναντι χρηματικού ποσού X' , αποκομίζοντας υπεραξία $\Delta X = X' - X$. Το ότι βέβαια η παραγωγή κεφαλαίου οφείλεται στην υπεραξία, ήταν ήδη γνωστό στην κλασική σχολή της πολιτικής οικονομίας. Παρέμενε όμως γρίφος το πώς είναι δυνατή: Αν η δημιουργία υπεραξίας είναι η κινητήρια δύναμη της χαρακτηριστικής στον καπιταλισμό μορφής κυκλοφορίας που περιγράφει ο «γενικός τύπος του κεφαλαίου», τότε πώς μπορεί να εξηγηθεί η δημιουργία της υπεραξίας στη διάρκεια αυτού του κύκλου; Πώς λοιπόν το χρήμα μετατρέπεται σε κεφάλαιο; Το πρόβλημα, που αποδείχθηκε ανεπίλυτος γρίφος για την κλασική σχολή οικονομίας, έγκειται στο εξής:

«Η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο πρέπει να εξηγηθεί με βάση τους εσώτερους νόμους της ανταλλαγής εμπορευμάτων, έτσι που σαν αφετηρία να χρησιμεύει η ανταλλαγή ισοδυνάμων. Ο κάτοχός μας χρήματος, που υπάρχει ακόμα μόνο σαν καπιταλιστής-κάμπια, είναι υποχρεωμένος ν' αγοράζει τα εμπορεύματα στην αξία τους, να τα πουλάει στην αξία τους, και όμως στο τέλος της διαδικασίας να βγάζει περισσότερο χρήμα από το χρήμα που έριξε σ' αυτό. Η μεταμόρφωσή του σε πεταλούδα πρέπει να συντελεστεί μέσα στη σφαίρα της κυκλοφορίας και δεν πρέπει να συντελεστεί μέσα στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Αυτοί είναι οι όροι του προβλήματος» (Κ1: 178-9).

Πώς όμως ο Μαρξ κατάφερε να επιλύσει το πρόβλημα αυτό; Εδώ έχει ιδιαίτερη σημασία να αποκρυπτογραφήσουμε το μεθοδολογικό πλαίσιο εντός του οποίου πρέπει να τεθεί το πρόβλημα ώστε να είναι επιστημονικά δυνατή και έγκυρη η λύση του.

Ας σημειωθεί προκαταβολικά ότι ο Μαρξ είχε πλήρη επίγνωση ότι η μέθοδος της αφαίρεσης και εξιδανίκευσης είχε ήδη επιδείξει τις αρετές της στη φυσική επιστήμη. Όπως γράφει,

«[ο] φυσικός παρατηρεί τις φυσικές διαδικασίες εκεί όπου εμφανίζονται με την πιο καθαρή μορφή και όπου θολώνονται όσο το δυνατό λιγότερο από διαταρακτικές επιδράσεις είτε, όπου αυτό είναι δυνατό, κάνει πειράματα μέσα σε συνθήκες που εξασφαλίζουν την καθαρή πορεία της διαδικασίας» (Κ1: 12).

Στην περίπτωση όμως της πολιτικής οικονομίας, στην οποία ο πειραματισμός δεν έχει θέση, για την

«ανάλυση των οικονομικών μορφών δεν μπορούν να μας εξυπηρετήσουν ούτε το μικροσκόπιο, ούτε τα χημικά αντιδραστήρια. Και τα δύο πρέπει να αντικαταστήσει η δύναμη της αφαίρεσης» (Κ1: 12).

Προϊόν αφαίρεσης είναι, όπως είδαμε, η ιδιαίτερα σημαντική έννοια της αφηρημένης εργασίας. Ας εστιάσουμε, λοιπόν, στην επιστημονική μέθοδο που επιστρατεύει ο Μαρξ για να επιλύσει το πρόβλημα της υπεραξίας. Κατ' αρχάς, θεωρητική αφετηρία είναι μια ιδεατή προσέγγιση των απαρχών του καπιταλισμού στην οποία υπάρχουν μόνο κάτοχοι εμπορευμάτων και χρήματος. Η εύγλωττη αναφορά του στον «καπιταλιστή-κάμπια» υποδηλώνει ότι το επιστημονικό αντικείμενο στην πραγμάτευση της υπεραξίας δεν είναι μια συγκεκριμένη και ιστορικά υπαρκτή καπιταλιστική οικονομία (π.χ. της Αγγλίας τον 19^ο αιώνα) αλλά η «απλή εμπορευματική παραγωγή», νοούμενη ως μια αφηρημένη μεθοδολογική προσέγγιση που είναι αναγκαία για την ανίχνευση των δομικών προϋποθέσεων του ιδεατού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η θεωρητική αυτή κατασκευή, στην οποία δεν υπάρχει ακόμη ενεργεία κάτοχος κεφαλαίου αλλά μόνο δυνάμει, ως «καπιταλιστής στο στάδιο της προνύμφης», αποσκοπεί να απομονώσει και να διασφαλίσει τους ιδεατούς όρους δημιουργίας του κεφαλαίου, δηλαδή «τις συνθήκες δυνατότητας» –όπως τις ερμηνεύει ο Sayer (1979: 101)– για τη «μεταμόρφωσή του σε πεταλούδα». Έτσι, η αφηρημένη αυτή δομή επιτρέπει την ύπαρξη *μόνο* κατόχων χρήματος και κατόχων εμπορευμάτων, ώστε η αναζήτηση της πηγής της υπεραξίας να περιορίζεται στους εγγενείς όρους δημιουργίας του κεφαλαίου, δηλαδή στα ελάχιστα αναγκαία δομικά χαρακτηριστικά που θα συναντούσαμε στο κατώφλι μιας ιδεατής εμβρυακής πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου.⁶

Εύλογα, λοιπόν, στην προβληματική της πηγής της υπεραξίας ενέχονται και άλλες αφαιρέσεις από την πραγματική οικονομική ζωή. Έτσι, απομονώνονται δομικοί παράγοντες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όπως ο ρόλος της γης (ως πηγής γαιοπροσόδου), της επάρκειας ή μη των πρώτων υλών και των μέσων παραγωγής, του χρήματος (νοούμενου ως αυτοσκοπού, δηλαδή με τη μορφή του εμπορικού ή χρηματιστηριακού κεφαλαίου), του ανταγωνισμού μεταξύ των ξεχωριστών κεφαλαίων, των μεταβολών στην παραγωγικότητα της εργασίας. Παραμερίζονται επίσης οι συγκυριακοί παράγοντες, όπως το αν μπορούν να πωληθούν τα εμπορεύματα, αν υπάρχει έλλειμμα ή πλεόνασμα εμπορευμάτων, εργατικών χεριών (π.χ., ανεργία), αν επιδρούν εξωγενείς παράγοντες (όπως, π.χ., πόλεμοι, φυσικές καταστροφές), αν συνυπάρχουν και άλλοι τρόποι παραγωγής κτλ.

Ιδιαίτερη όμως μεθοδολογική σημασία για την επιστημονική αντιμετώπιση του προβλήματος της υπεραξίας έχει η προϋπόθεση της ισοδυναμίας των ανταλλαγών στον κύκλο $X-E-X'$, καθώς μόνον έτσι μπορούμε να απαλλαγούμε από την κυρίαρχη αντίληψη που χαρακτηρίζει την αυθόρμητη, ιδεολογική εξήγηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη (που θα εξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω (§3)), λόγω της οικονομικής και ιδεολογικής κυριαρχίας τους, οι καπιταλιστές είναι σε θέση είτε να αγοράζουν το προϊόν E κάτω του κόστους του είτε/και να πωλούν στην πράξη $E-X'$ το ίδιο προϊόν πάνω από το κόστος του.

Συνεπώς, η προϋπόθεση της ανταλλαγής ισοδυνάμων κατά τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο δεν στοχεύει απλώς στον αποκλεισμό *ad hoc* εξηγήσε-

6 Για την πρωταρχική συσσώρευση βλ. Μαρξ (Κ1: κεφ. 24).

ων – όπως, π.χ., είναι η συστηματική απόκλιση των τιμών των εμπορευμάτων από τις αξίες των εμπορευμάτων. Αντιθέτως, έχει ιδιαίτερη θεωρητική αξία, γιατί όπως τονίζει ο Μαρξ, μόνο έτσι μπορούμε

«να έχουμε μπροστά μας καθαρό το φαινόμενο της δημιουργίας του κεφαλαίου πάνω στη βάση της ανταλλαγής εμπορευμάτων και να μη μπερδεύομαστε στην εξέτασή του από ενοχλητικά δευτερεύοντα περιστατικά που είναι ξένα προς την καθαυτό πορεία του φαινομένου» (ΚΙ: 179).

3. Το εμπόρευμα «εργασιακή δύναμη»

Για να εντοπίσει, στο πλαίσιο των μεθοδολογικών αρχών του, σε ποιο στάδιο της κυκλοφορίας $X-E-X'$ συντελείται η αλλαγή της αξίας του χρήματος που πρόκειται να μετατραπεί σε κεφάλαιο, ο Μαρξ κατ' αρχάς αποκλείει το ενδεχόμενο να έχει γίνει αυτή η αλλαγή μέσα στο ίδιο το χρήμα αφού, εξ υποθέσεως, στην απλή εμπορευματική παραγωγή το χρήμα παίζει μόνο τον ρόλο του γενικού ισοδυνάμου που καθιστά δυνατή την ανταλλαγή. Μολονότι, δηλαδή, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής το χρήμα είναι «αυτοσκοπός», δηλαδή «αξία που αυτοαξιοποιείται», στην απλή εμπορευματική παραγωγή λειτουργεί σαν μέσο αγοράς, οπότε πραγματοποιεί μονάχα την τιμή του εμπορεύματος, «ενώ όταν παγώνει στη δική του μορφή μετατρέπεται σε απολίθωμα ενός αξιακού μεγέθους που μένει πάντα το ίδιο» (ΚΙ: 179).

Επίσης, όπως είδαμε, «η υπεραξία δεν μπορεί να πηγάζει από την κυκλοφορία». Η αλλαγή της αξίας του χρήματος δεν μπορεί να οφείλεται στην αγορά $X-E$ ή στην πώληση $E-X'$ του εμπορεύματος, αφού αυτές οφείλουν να είναι ανταλλαγές ισοδυνάμων.

«[Η] δημιουργία υπεραξίας και επομένως η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε με το ότι οι πωλητές πουλάνε τα εμπορεύματα πάνω από την αξία τους, ούτε με το ότι οι αγοραστές τα αγοράζουν κάτω από την αξία τους» (ΚΙ: 174).

Διαφορετικά, θα ήταν σαν να αγνοούμε το στοιχειώδες γεγονός ότι, επειδή σε ένα άτομο ή μια τάξη η ιδιότητα του αγοραστή και του πωλητή εναλλάσσονται συνεχώς, όσα θα κέρδιζε κανείς ως πωλητής από τις πωλήσεις άνω του κόστους θα τα έχανε ως αγοραστής κατά τις αγορές άνω του κόστους.

«Γ' αυτό, οι συνεπείς εκπρόσωποι της αυταπάτης, ότι η υπεραξία πηγάζει [...] από το προνόμιο του πωλητή να πουλά τα εμπόρευμα πολύ ακριβά, προϋποθέτουν την ύπαρξη μιας τάξης που μόνο αγοράζει χωρίς να πουλά και που επομένως μονάχα καταναλώνει χωρίς να παράγει» (ΚΙ: 174-5).

Ακόμη και αν υποθέσουμε όμως ότι ένας «Α κάτοχος εμπορευμάτων είναι τόσο τετραπέρατος που ξεγελά τον συνάδελφό του Β» αγοράζοντας κάτω της αξίας τους τα εμπορεύματα του δεύτερου, η συνολική αξία «που κυκλοφορεί δεν αυξήθηκε

ούτε κατ' ελάχιστο· άλλαξε μόνο η κατανομή της ανάμεσα στον *A* και τον *B*». Συνεπώς, ακόμη «κι όταν ανταλλάσσονται μη-ισοδύναμα πάλι δεν γεννιέται υπεραξία» (ΚΙ: 175-6).

Από την άλλη, όμως, το κεφάλαιο δεν μπορεί να πηγάζει έξω από την κυκλοφορία, γιατί, έξω από την κυκλοφορία η αξία χρήσης του εμπορεύματος *E* κατά την κατανάλωσή του δεν μπορεί να είναι πηγή πρόσθετης αξίας από αυτήν που ήδη απαιτήθηκε για την δημιουργία του:

«Έξω από την κυκλοφορία ο κάτοχος του εμπορεύματος βρίσκεται σε σχέση μόνο με το δικό του εμπόρευμα [και η] αξία του εμπορεύματος περιορίζεται στο ότι περιέχει ένα ορισμένο ποσό της δικής του εργασίας. [...] Ο κάτοχος εμπορευμάτων μπορεί με την εργασία του να δημιουργεί αξίες, δεν μπορεί όμως να δημιουργεί αξίες που αυτοαξιοποιούνται [παράγοντας υπεραξία]» (ΚΙ: 178).

Έτσι ο Μαρξ φθάνει στο παράδοξο συμπέρασμα ότι

«το κεφάλαιο δεν μπορεί να πηγάζει από την κυκλοφορία, και εξίσου δεν μπορεί να μην πηγάζει από την κυκλοφορία. Πρέπει να πηγάζει ταυτόχρονα και μέσα σ' αυτήν και όχι μέσα σ' αυτήν» (ΚΙ: 178).

Αυτό αναπόδραστα σημαίνει ότι, στο πλαίσιο όλων αυτών των αυστηρών μεθοδολογικών περιορισμών του Μαρξ, σε συνθήκες απλής εμπορευματικής παραγωγής δεν είναι δυνατή η παραγωγή υπεραξίας. Όπως γνωρίζουμε, όμως, η δημιουργία υπεραξίας είναι μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα, καθώς δίχως αυτήν δεν θα ήταν καν δυνατό το κεφάλαιο και ο καπιταλισμός. Πώς είναι τότε δυνατή η παραγωγή υπεραξίας στο θεωρητικό οικοδόμημα του Μαρξ;

Η μόνη διέξοδος που απομένει, πάντα στις ιδεατές συνθήκες της απλής εμπορευματικής παραγωγής, είναι η δυνατότητα ύπαρξης μεταξύ των άλλων εμπορευμάτων ενός ιδιόμορφου εμπορεύματος, η κατανάλωση του οποίου να μπορεί να δημιουργήσει περισσότερη αξία απ' όση απαιτήθηκε για την παραγωγή του. Σε μια τέτοια περίπτωση, η υπεραξία

«μπορεί να πηγάζει από την αξία χρήσης του [εμπορεύματος] ως τέτοια, δηλαδή από την κατανάλωσή του. Για να μπορεί όμως ο κάτοχός χρήματος να βγάξει αξία από την κατανάλωση θα έπρεπε να είναι τόσο τυχερός ώστε να ανακαλύψει μέσα στη σφαίρα της κυκλοφορίας, στην αγορά, ένα εμπόρευμα που η ίδια η αξία χρήσης του να έχει την ιδιόμορφη ιδιότητα να είναι πηγή αξίας, που η ίδια η πραγματική του κατανάλωση να είναι λοιπόν αντικειμενοποίηση της εργασίας κι επομένως διαδικασία δημιουργίας αξίας. Και ο κάτοχος του χρήματος βρίσκει στην αγορά ένα τέτοιο ειδικό εμπόρευμα – την ικανότητα για εργασία, δηλ. την εργασιακή δύναμη. Όταν λέμε εργασιακή δύναμη ή ικανότητα για εργασία εννοούμε το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο σώμα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και που τις βάζει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει οποιοδήποτε είδος αξίας χρήσης» (ΚΙ: 180).

Έτσι λοιπόν ο Μαρξ εισάγει μια νέα θεωρητική κατηγορία, το εμπόρευμα «εργασιακή δύναμη», και υποστηρίζει ότι η παραγωγή υπεραξίας οφείλεται στην ύπαρξη αυτού του ριζικά ιδιόμορφου εμπορεύματος του οποίου η κατανάλωση είναι πηγή αξίας. Η εισαγωγή, όμως, αυτής της κατηγορίας στο θεωρητικό οικοδόμημα απαιτεί με τη σειρά της την διεύρυνση των συνθηκών που καθιστούν δυνατή την απλή εμπορευματική παραγωγή.

«Για να βρίσκει όμως ο κάτοχος χρήματος την εργασιακή δύναμη σαν εμπόρευμα στην αγορά, πρέπει να έχουν εκπληρωθεί διάφοροι όροι. [Ο πρώτος είναι ότι] η ανταλλαγή εμπορευμάτων αυτή καθαυτή δεν περικλείνει άλλες σχέσεις εξάρτησης εκτός από αυτές που απορρέουν από την φύση της. [...] Για να μπορεί ο κάτοχός της να την πουλάει σαν εμπόρευμα, πρέπει να την εξουσιάζει, να είναι δηλαδή ελεύθερος ιδιοκτήτης της ικανότητάς του για εργασία, της προσωπικότητάς του. Ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης και ο κάτοχος χρήματος συναντώνται στην αγορά και σχετίζονται μεταξύ τους σαν ισότιμοι κάτοχοι εμπορευμάτων [σαν] νομικώς ισότιμα πρόσωπα [...] Ο δεύτερος ουσιαστικός όρος για να βρίσκει ο κάτοχος του χρήματος την εργασιακή δύναμη σαν εμπόρευμα στην αγορά είναι ο παρακάτω: ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης αντί να μπορεί να πουλά εμπόρευμα στα οποία έχει αντικειμενοποιηθεί η εργασία, να είναι αντίθετα υποχρεωμένος να προσφέρει σαν εμπόρευμα για πώληση την ίδια την εργασιακή του δύναμη που υπάρχει μόνο στο σώμα του» (Κ1: 180).

Η μέχρι τώρα πραγμάτευση από τον Μαρξ του ζητήματος της υπεραξίας είναι όχι μόνο αφηρημένη και εξιδανικευτική, αλλά και σκόπιμα ανιστορική (με την εξαίρεση, βέβαια, των δύο αναγκαίων όρων στο τελευταίο παράθεμα, στους οποίους είναι εμφανείς οι ιστορικές συμπαραδηλώσεις), διότι, όπως μας υπενθυμίζει ο Μαρξ,

«το ζήτημα, γιατί ο ελεύθερος εργάτης παρουσιάζεται μπροστά του στην σφαίρα κυκλοφορίας δεν ενδιαφέρει τον κάτοχο του χρήματος, που την αγορά εργασίας τη βρίσκει σαν ένα ειδικό τμήμα της αγοράς εμπορευμάτων. Και εμάς [στη μελέτη μας] για την ώρα δεν μας ενδιαφέρει περισσότερο. Ξεκινάμε θεωρητικά από το γεγονός που υπάρχει, όπως ξεκινά πρακτικά απ' αυτό ο κάτοχος του χρήματος» (Κ1: 182).

Η μεθοδολογικά επιβεβλημένη, στο θεωρητικό αυτό στάδιο, αφαίρεση των ιστορικών παραγόντων που οδήγησαν στην εμφάνιση των ελεύθερων εργατών δεν συνιστά παραγνώριση των ιστορικών όρων γέννησης του καπιταλισμού. Όπως θα επισημάνει ο Μαρξ (Κ1: 182), «οι οικονομικές κατηγορίες που εξετάσαμε προηγούμενα έχουν πάνω τους τα ίχνη της ιστορίας τους». Και τούτο, διότι

«[η] φύση δεν παράγει από τη μια μεριά κατόχους χρήματος ή εμπορευμάτων και από την άλλη ανθρώπους που κατέχουν μόνο τις εργασιακές τους δυνάμεις. Η σχέση αυτή [μεταξύ κατόχων χρήματος και εργασιακής δύναμης] δεν είναι ούτε φυσικοϊστορική σχέση ούτε κοινή για όλες τις ιστορικές περι-

όδους. [...] Το κεφάλαιο γεννιέται μόνον εκεί όπου ο κάτοχος μέσω παραγωγής και μέσω συντήρησης βρίσκει στην αγορά τον ελεύθερο εργάτη σαν πωλητή της εργασιακής του δύναμης, και αυτός ο ιστορικός όρος περικλείει μέσα του μια ολόκληρη παγκόσμια ιστορία. [...] Αυτό λοιπόν που χαρακτηρίζει την κεφαλαιοκρατική εποχή είναι ότι η εργασιακή δύναμη αποκτά για τον ίδιο τον εργάτη τη μορφή εμπορεύματος που του ανήκει, και η εργασία του αποκτά επομένως τη μορφή της μισθωτής εργασίας. Από την άλλη μεριά, μόνο απ' αυτή τη στιγμή γενικεύεται η εμπορευματική μορφή των προϊόντων εργασίας» (Κ1: 182-3).

Ας εστιάσουμε όμως περισσότερο στην κατηγορία της εργασιακής δύναμης που εισήγαγε ο Μαρξ. Κατ' αρχάς, αν η εργασιακή δύναμη είναι εμπόρευμα, πώς αποτιμάται η αξία του;

«Όπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, και η αξία της εργασιακής δύναμης καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή, επομένως και για την αναπαραγωγή αυτού του ειδικού είδους. Σαν αξία, η ίδια η εργασιακή δύναμη αντιπροσωπεύει μόνο ένα καθορισμένο ποσό αντικειμενοποιημένης σ' αυτήν κοινωνικά μέσης εργασίας» (Κ1: 183).

Έτσι ο πωλητής-εργάτης πουλά στον αγοραστή-κάτοχο χρήματος την εργασιακή του δύναμη στην αξία της, δηλαδή στη συνολική αξία των μέσων συντήρησης που επαρκούν στο εργαζόμενο άτομο να διατηρείται στην κοινωνικά αποδεκτή φυσιολογική κατάσταση ζωής και να αναπαράγει την ικανότητά του για εργασία.

«Ξέρουμε τώρα με ποιόν τρόπο καθορίζεται η αξία που πληρώνεται από τον κάτοχο του χρήματος στον κάτοχο αυτού του ιδιόμορφου εμπορεύματος της εργασιακής δύναμης. Η αξία χρήσης που παίρνει σε αντάλλαγμα με τη σειρά του ο κάτοχος του χρήματος φαίνεται μόνο στην πραγματική κατανάλωση, στη διαδικασία κατανάλωσης της εργασιακής δύναμης» (Κ1: 188).

Η αξία, όμως, της συντελεσμένης εργασίας που καρπώνεται ο αγοραστής-κάτοχος χρήματος από την παραγωγική κατανάλωση του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη σε μια εργάσιμη ημέρα είναι διαφορετική από την αξία της εργασιακής δύναμης, διότι αυτό που πουλά ο εργάτης, το δικαίωμα χρήσης της εργασιακής του δύναμης για μια εργάσιμη ημέρα, είναι διαφορετικό από το προϊόν που παράγεται όταν αξιοποιείται παραγωγικά η εργασιακή δύναμη. Έτσι, η ιδιομορφία αυτού του εμπορεύματος συνίσταται στο ότι η εργασιακή δύναμη διαχωρίζεται από την χρήση της και έτσι μπορεί να γίνει κατανοητό πώς μπορεί να διαχωριστεί η αξία της από την αξία που προκύπτει από τη χρήση της.

Πριν προχωρήσουμε στο πώς είναι δυνατόν η αξία του προϊόντος να είναι μεγαλύτερη από την αξία της εργασιακής δύναμης που το παρήγαγε, ας αντιπαραβάλουμε στην προβληματική του Μαρξ ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θεωρητικής απόπειρας να λυθεί το πρόβλημα της υπεραξίας χωρίς τις παραπάνω μεθοδολογικές παραδοχές, και συγκεκριμένα χωρίς τη συνθήκη της ανταλλαγής ισοδυνάμων.

3.1 Ανασκευάζοντας μια αντίρρηση στην ισοδυναμία των ανταλλαγών

Στον πρόλογό του, στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Ένγκελς παραθέτει την ακόλουθη ερμηνεία του καθηγητή Β. Λέξις (1885) που αυτοχαρακτηρίζεται «αγοραίος οικονομολόγος»:

«Οι κεφαλαιοκράτες πωλητές, ο παραγωγός πρώτων υλών, ο εργοστασιάρχης, ο μεγαλέμπορος, ο μικρέμπορος βγάζουν κέρδος από τις επιχειρήσεις τους πουλώντας ο καθένας πιο ακριβά απ' ό,τι αγοράζει, δηλαδή ανεβάζοντας κατά ένα ορισμένο ποσοστό την τιμή κόστους του εμπορεύματός του. Μόνο ο εργάτης δεν είναι σε θέση να επιβάλει μια παρόμοια επαύξηση της αξίας. Λόγω της δυσμενούς θέσης του απέναντι στον κεφαλαιοκράτη, είναι αναγκασμένος να πουλά την εργασία του στην τιμή που στοιχίζει σ' αυτόν τον ίδιο, και συγκεκριμένα έναντι των αναγκαίων μέσων συντήρησης. [...] Έτσι οι επαυξήσεις αυτές στην τιμή διατηρούν όλη τους τη σημασία απέναντι στους μισθωτούς εργάτες, οι οποίοι είναι αγοραστές και έχουν σαν αποτέλεσμα τη μεταβίβαση μέρους της αξίας του συνολικού προϊόντος στην τάξη των κεφαλαιοκρατών» (ΚΙΙΙ: 22).

Ο Λέξις υποστηρίζει εδώ ότι η «επαύξηση της αξίας», δηλαδή η υπεραξία που αποσπά η τάξη των κεφαλαιοκρατών από τους μισθωτούς εργάτες οφείλεται στη μονομερή παραβίαση αυτής της συνθήκης, δηλαδή στο ότι, με την εξαίρεση των εργατών, όλοι όσοι συμμετέχουν στην ανταλλαγή εμπορευμάτων παραβιάζουν συστηματικά την ισοδυναμία των ανταλλαγών, αυξάνοντας «την τιμή κόστους» των εμπορευμάτων τους. Η εξήγηση αυτή εδράζεται στην παραδοχή ότι είναι δυνατόν ο συλλογικός καπιταλιστής να αυξήσει άνω του κόστους την τιμή των εμπορευμάτων. Ωστόσο, η παραδοχή αυτή είναι έωλη, καθώς ο κάθε ξεχωριστός καπιταλιστής έμπορος, για να καταστήσει ανταγωνιστικά τα εμπορεύματά του έναντι των άλλων, ωθείται στη σχετική μείωση της τιμής τους μέσω της μείωσης του κόστους, και έτσι ο ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός που εκδηλώνεται κατά την πώληση των εμπορευμάτων καθιστά αδύνατη την κατά το δοκούν υποτιθέμενη αύξηση όλων των τιμών σύμφωνα με την ομόθυμη θέληση των καπιταλιστών.⁷

Ας υποθέσουμε, όμως, χάριν του επιχειρήματος, ότι είναι δυνατόν όλοι οι κεφαλαιοκράτες πωλητές να προσαυξήσουν τις τιμές των προϊόντων τους σε βάρος των εργατών. Το ερώτημα τώρα είναι αν αυτή η προσαύξηση μπορεί να αποτελέσει μονομερή μόνον παραβίαση της συνθήκης ισοδυναμίας των ανταλλαγών, αν δηλαδή ο εργάτης μπορεί πλέον και στις νέες συνθήκες «να πουλά την εργασία του στην τιμή που στοιχίζει σ' αυτόν τον ίδιο, και συγκεκριμένα έναντι των αναγκαίων μέσων συντήρησης», όπως υποστηρίζεται στο παραπάνω παράθεμα. Με δεδομέ-

7 Όπως παρατηρεί εδώ ο Γ. Μηλιός –με εύστοχο σχόλιό του, σε προσωπική αλληλογραφία που ανταλλάξαμε για το ζήτημα αυτό– δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε τον παράγοντα του «κεφαλαιακού ανταγωνισμού», καθώς η εγγενής τάση του κάθε καπιταλιστή «να αγοράσει φτηνά και να πουλήσει ακριβά το προϊόν που παράγει η επιχείρησή του εμποδίζεται κατά κανόνα από τον κεφαλαιακό ανταγωνισμό που επιβάλλει τις 'φυσικές τιμές', όπως τις ονόμαζε ο Σμιθ». Τούτο όμως δεν εμφανίζεται «στην ορατή επιφάνεια των πραγμάτων, την οποία αναπαράγει άλλωστε και η συνείδηση του καπιταλιστή».

νη την προσαύξηση, διατηρείται μήπως άθικτη η ισοδυναμία κατά την πώληση της εργασίας των εργατών στους κεφαλαιοκράτες;

Μολονότι, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να μένει αναλλοίωτη η αξία της εργασιακής δύναμης και έτσι να μην παραβιάζεται η ισοδυναμία, στην πραγματικότητα αυτό δεν μπορεί να συμβεί. Διότι, με σταθερή εξ υποθέσεως την τιμή της εργασιακής του δύναμης, η επαύξηση της αξίας των εμπορευμάτων που καταναλώνει ο εργάτης συνεπιφέρει αναγκαία τη μείωση της ποσότητας των εμπορευμάτων που μπορεί να αγοράσει για την συντήρησή του.⁸ Συνεπώς, ο εργάτης θα «πουλά την εργασία του» κάτω από την «τιμή που στοιχίζει σ' αυτόν τον ίδιο», δηλαδή πιο φθηνά από την αξία «των αναγκαίων μέσων συντήρησης», και έτσι η αρχή της ισοδυναμίας των ανταλλαγών δεν μπορεί να καταστρατηγείται μονομερώς σε μια μόνον τάξη πωλητών και να μένει αναλλοίωτη σε άλλες. Η πλάνη του συμπεράσματος στο οποίο οδηγεί αυτό το υποθετικό σενάριο έχει δύο πηγές: Αφενός, δεν λαμβάνεται υπόψη η ενότητα αγοράς και πώλησης, δηλαδή το ότι ο εργάτης εκτός από πωλητής εργασίας είναι αναγκαία και αγοραστής μέσων συντήρησης. Αφετέρου, συγχέεται η τιμή με την αξία της εργασίας, και έτσι συνάγεται εσφαλμένα ότι αν η τιμή της εργασίας μείνει αμετάβλητη, θα μείνει αμετάβλητη και η αξία της εργασίας (όπως αυτή αποτιμάται με τα αναγκαία μέσα συντήρησης του εργάτη).⁹

Αν, τώρα, η παραβίαση από τους κεφαλαιοκράτες της ισοδυναμίας των ανταλλαγών συνεπιφέρει αναπόφευκτα και την ακύρωση της ισοδυναμίας κατά την πώληση της εργασίας των εργατών, τότε η πηγή της εκμετάλλευσης δεν μπορεί να είναι μεμονωμένη η σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων-προϊόντων της εργασίας, αλλά η ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας.¹⁰ Επιπλέον, μια θεωρία εκμετάλλευσης που περιορίζεται στη σφαίρα της κυκλοφορίας και εξηγεί την υπεραξία μέσω της καταστρατήγησης της ισοδυναμίας, όχι μόνο αδυνατεί να ερμηνεύσει ορθά τον καπιταλισμό αλλά τον καθιστά αδύνατο: Όπως είδαμε, ο Μαρξ τονίζει ότι ακόμη «κι όταν ανταλλάσσονται μη-ισοδύναμα πάλι δεν γεννιέται υπεραξία», διότι η συνολική αξία «που κυκλοφορεί δεν αυξήθηκε ούτε κατ' ελάχιστο-άλλαξε μόνο η κατανομή της» ανάμεσα στους καπιταλιστές και τους εργάτες (ΚΙ: 175-6). Εξάλλου, αν ο εργάτης συστηματικά δεν μπορεί να αγοράζει με τον μισθό του τα αναγκαία μέσα συντήρησής του, τότε αναγκαία φθίνει η ικανότητά του να εργάζεται κανονικά, και σταδιακά τούτο οδηγεί στην εξαθλίωσή του και εν τέλει στην εξόντωσή του ως παραγωγικού υποκειμένου της εργασίας. Αλλά αυτό σημαίνει ότι έτσι τελικά εκλείπει μια αναγκαία συνθήκη δυνατότητας της ίδιας καπιταλιστικής παραγωγής (και κάθε είδους παραγωγής).

Η αντίρρηση εδώ είναι ότι η παραγωγή δεν θα καταρρεύσει, εάν (π.χ., λόγω ανεργίας) υπάρχει πλεόνασμα εργατικών χεριών, ή εάν (σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, σε κάποιο στάδιο της ιστορίας) η αποτίμηση «των αναγκαί-

8 Μολονότι για την πραγμάτευση αυτού του ζητήματος θα ήταν κατ' εξοχήν πρόσφορη η μαρξική έννοια «σχετική υπεραξία», οι καταστατικοί περιορισμοί που θέτει το αντικείμενο αυτής της εργασίας δεν επιτρέπουν μια τέτοια εννοιολογική διεύρυνση.

9 Είναι ενδιαφέρον ότι ο Ένγκελς (ΚΙΙΙ: 22-3) θεωρεί αυτή την εξήγηση της εκμετάλλευσης των εργατών «απλώς παράφραση της θεωρίας του Μαρξ», τον δε εισηγητή της, Β. Λέξις, «μαρξιστή μεταμφιεσμένο σε αγοραίο οικονομολόγο».

10 Το ζήτημα αυτό θα μας απασχολήσει πιο αναλυτικά παρακάτω (§4).

ων μέσων συντήρησης» είναι ακόμη πολύ ελαστική, όπως λ.χ. στην Αγγλία του 19ου αιώνα (ή στη σύγχρονη Ελλάδα της κρίσης). Αναμφισβήτητα, αυτό είναι ένα υπαρκτό και καθόλου σπάνιο γεγονός στην ιστορία του καπιταλισμού. Ωστόσο, μια τέτοια συνθήκη δεν μπορεί να χαρακτηρίζει εγγενώς τον καπιταλισμό, καθώς βασίζεται σε μια δομική αντίφαση: Ένα τέτοιο σύστημα εκμετάλλευσης της εργασίας, από τη μια δεν θα μπορούσε να διατηρείται και να αναπαράγεται δίχως να εξαθλώνει *όλο και περισσότερο* την τάξη των μισθωτών εργατών, από την άλλη, όμως, για να διατηρείται και να αναπαράγεται, η αξία των αναγκαίων μέσων συντήρησης των εργατών δεν θα μπορούσε να μειώνεται *κάτω από ένα ελάχιστο όριο* επιβίωσης. Επιπλέον, εκείνο που δεν μπορεί να εξηγήσει –με δομικούς όρους του καπιταλισμού– αυτή η θεωρία είναι το πώς είναι δυνατό ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής να μπορεί να αναπαράγεται κανονικά στις (οσονδήποτε σπάνιες και σύντομες) ιστορικά υπαρκτές κατά τον 20ό αιώνα συνθήκες σχετικής «ευημερίας» στις οποίες οι εργάτες αμείβονταν για την εργασία τους με την αξία των αναγκαίων μέσων συντήρησης.

Σε κάθε περίπτωση, λοιπόν, μια τέτοια «εύκολη» ερμηνεία της εκμετάλλευσης δεν θα μπορούσε καν να εξηγήσει την ομαλή αναπαραγωγή των όρων παραγωγής της υπεραξίας και την εγγενή σχετική σταθερότητα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μολονότι, η υπερεκμετάλλευση των εργατών αποτελεί αναμφισβήτητη ιστορική πραγματικότητα, για να κατανοήσει κανείς τη δημιουργία του κεφαλαίου δεν πρέπει να παραμείνει σ' αυτήν αλλά να ακολουθήσει τον Μαρξ στις αφηρημένες και ιδεατές συνθήκες απόσπασης της υπεραξίας. Στη συνέχεια, βέβαια, για να μελετήσει έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, πρέπει φυσικά να λάβει υπόψη του και την υπερεκμετάλλευση, μαζί με όλες τις άλλες ιστορικές, συγκυριακές, τοπικές κτλ, συνθήκες.

Να γιατί έχει μεγάλη σημασία στην αναζήτηση της πηγής της υπεραξίας να κατανοήσουμε τη μεθοδολογική πειθαρχία του Μαρξ όχι ως μια ανούσια θεωρητική επιτήδευση, αλλά ως συγκροτητική του επιστημονικού αντικειμένου «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής».

Ας επιστρέψουμε, όμως, στη μαρξική προβληματική και στον «γενικό τύπο του κεφαλαίου», για να αναζητήσουμε την πηγή και τον τόπο παραγωγής του κεφαλαίου.

4. Πού και πώς παράγεται η υπεραξία; Μετασχηματίζοντας τον «γενικό τύπο του κεφαλαίου»

Σύμφωνα με τους δεδομένους μεθοδολογικούς περιορισμούς, και με δεδομένη, τώρα, την ύπαρξη και του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη» μεταξύ των άλλων εμπορευμάτων που ανταλλάσσονται στο πλαίσιο της διευρυμένης εμπορευματικής παραγωγής, ο Μαρξ υποστηρίζει ότι

«η αλλαγή της αξίας του χρήματος που πρόκειται να μετατραπεί σε κεφάλαιο δεν μπορεί να γίνει στο ίδιο το χρήμα [...] Επίσης, η αλλαγή δεν μπορεί να πηγάζει από τη δεύτερη πράξη κυκλοφορίας, από την ξαναπώληση του

εμπορεύματος, γιατί η πράξη αυτή ξαναμετατρέπει απλώς το εμπόρευμα από τη φυσική του μορφή στη χρηματική μορφή. Επομένως, η αλλαγή πρέπει να συντελείται στο εμπόρευμα που αγοράζεται στην πρώτη πράξη $X-E$, όχι όμως στην αξία του, γιατί ανταλλάσσονται ισοδύναμα και το εμπόρευμα πληρώνεται στην αξία του. Ώστε η αλλαγή μπορεί να πηγάζει μόνο από την αξία χρήσης του σαν τέτοια, δηλ. από την κατανάλωσή του» (Κ1: 179-80).

Αν όμως δεχθούμε ότι η αλλαγή στο μέγεθος της αξίας του χρήματος πρέπει να συντελείται μέσα στο ίδιο το εμπόρευμα E και όχι στην πράξη της αγοράς του, $X-E$, τότε η διάγνωση αυτή φαίνεται να οδηγεί σε αντιφάσεις. Από τη μια, ο Μαρξ ρητά υποδεικνύει ως εστία αλλαγής το εμπόρευμα εργασιακή δύναμη, αφού αυτό είναι «το εμπόρευμα που αγοράζεται στην πρώτη πράξη $X-E$ » ενώ, από την άλλη, είναι αναγκασμένος να καταφύγει στην αξία χρήσης αυτού του εμπορεύματος, δηλ. στην πλευρά του εμπορεύματος που συνδέεται μόνο με τη δεύτερη πράξη $E-X'$, η οποία όμως προηγουμένως έχει αποκλεισθεί καθόσον «η αλλαγή δεν μπορεί να πηγάζει από τη δεύτερη πράξη της κυκλοφορίας». Το πρόβλημα λοιπόν συνίσταται στο ότι στον κύκλο με την μορφή $X-E-X'$ δεν είναι δυνατόν να μην αντιφάσκουν η ισοδυναμία των ανταλλαγών ($X-E$ και $E-X'$) με τη δυνατότητα παραγωγής υπεραξίας ($\Delta X=X'-X>0$): Για να είναι δυνατή η υπεραξία θα έπρεπε, σε μία τουλάχιστον από τις δύο φάσεις ανταλλαγής, $X-E$ ή $E-X'$, να εμφανισθεί μια πρόσθετη ποσότητα αξίας, είτε εμπορεύματος στην πρώτη φάση είτε χρήματος στη δεύτερη.

Πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε στο πλαίσιο της μαρξικής προβληματικής την αδυναμία του κύκλου $X-E-X'$ να αναπαραστήσει ορθά τη σύνθετη διεργασία παραγωγής υπεραξίας; Η ιδέα είναι να αξιοποιήσουμε αυτήν ακριβώς την ιδιομορφία του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη, που διαχωρίζει και διαφοροποιεί την (ανταλλακτική) αξία του από τη χρήση του, για να εκλεπτύνουμε το σχήμα του Μαρξ $X-E-X'$, μετασχηματίζοντάς το στη διευρυμένη, σύνθετη μορφή $X-E_1 \rightarrow E_2-X'$. Στον κύκλο με τη νέα μορφή, E_1 είναι η αξία της εργασιακής δύναμης που πωλείται στην πρώτη πράξη, $E_2=E_1+\Delta E$ είναι η αξία της αντικειμενοποιημένης εργασίας που προέκυψε από την παραγωγική κατανάλωση-χρήση ($E_1 \rightarrow E_2$) του εμπορεύματος E_1 , και ΔE είναι η υπεραξία, δηλαδή η πρόσθετη αξία E_2-E_1 .

Ας δούμε αν αυτός ο μετασχηματισμός του «γενικού τύπου του Κεφαλαίου» εναρμονίζεται με τη μαρξική προβληματική. Πρώτον, στον νέο τύπο είναι τώρα σαφές ότι ο κάτοχος χρήματος στην πραγματικότητα αγοράζει το εμπόρευμα E_1 : $X-E_1$ και πουλά ένα άλλο, το εμπόρευμα E_2 : E_2-X' . Έτσι, αυτό το «ειδικό εμπόρευμα» εγκαταλείπει τη σφαίρα της κυκλοφορίας ως εργασιακή δύναμη με αξία E_1 και επανεμφανίζεται στη σφαίρα κυκλοφορίας ως αντικειμενοποιημένη εργασία με αξία $E_2=E_1+\Delta E$. Η διαφορά τους, $\Delta E=E_2-E_1$, είναι ακριβώς η υπεραξία που καρπώνεται ο κεφαλαιοκράτης. Δεύτερον, στη νέα μορφή του κύκλου, η ισοδυναμία των ανταλλαγών $X-E_1$ και E_2-X' είναι πλέον κάλλιστα συμβατή με την παραγωγή υπεραξίας $\Delta E=E_2-E_1$. Η εργασία αγοράζεται στην ανταλλακτική της αξία E_1 και το προϊόν πωλείται στην ανταλλακτική αξία E_2 της πραγματωμένης εργασίας που προέκυψε από την παραγωγική κατανάλωση της εργασιακής δύναμης E_1 .

Αν αυτός ο μετασχηματισμένος «γενικός τύπος του κεφαλαίου» πληροί τις αναγκαίες μεθοδολογικές προϋποθέσεις, πώς μπορεί να συμβάλλει στην αναζή-

τηση της πηγής της υπεραξίας; Κατ' αρχάς, αποκαθιστώντας την ισοδυναμία των ανταλλαγών $X-E_1$ και E_2-X' στα άκρα του κύκλου, αποκλείοντας δηλαδή τη δυνατότητα αυτών των ανταλλαγών να δημιουργούν υπεραξία στη σφαίρα κυκλοφορίας, η μορφή $X-E_1 \rightarrow E_2-X'$ απομονώνει ως μόνο υποψήφιο πεδίο ανάδυσης της υπεραξίας τη διεργασία $E_1 \rightarrow E_2$. Αλλά η διεργασία αυτή δεν είναι άλλη από την *παραγωγή*: Το εμπόρευμα εισέρχεται στη σφαίρα της παραγωγής ως εργασιακή δύναμη με αξία E_1 και εξέρχεται με αξία $E_2 = E_1 + \Delta E$. Όπως τονίζει ο Μαρξ, είναι η παραγωγική κατανάλωση του εμπορεύματος E_1 που δημιουργεί το προσαυξημένο εμπόρευμα E_2 :

«Όπως η κατανάλωση κάθε άλλου εμπορεύματος, έτσι και η κατανάλωση της εργασιακής δύναμης συντελείται έξω από την αγορά ή έξω από τη σφαίρα κυκλοφορίας. Γι' αυτό εγκαταλείπουμε αυτήν τη θορυβώδη σφαίρα [...] μαζί με τον κάτοχο χρήματος και τον κάτοχο της εργασιακής δύναμης, για να ακολουθήσουμε και τους δύο στον απόκρυφο τόπο της παραγωγής» (Κ1: 188).

Τι συμβαίνει όμως εκεί; Πώς παράγεται η υπεραξία; Το πρώτο που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας εδώ είναι ότι, από τη στιγμή που ο εργάτης θα πουλήσει το εμπόρευμά του στον κάτοχο χρήματος,

«η αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης, η ίδια η εργασία, δεν ανήκει στον πωλητή της, όπως η αξία χρήσης του πουλημένου λαδιού δεν ανήκει στον λαδέμπορο. Ο κάτοχος χρήματος πλήρωσε την ημερήσια αξία της εργασιακής δύναμης, γι' αυτό του ανήκει η χρήση της στο διάστημα της ημέρας, η εργασία [στον εργάσιμο χρόνο] μιας ολόκληρης ημέρας» (Κ1: 206).

Επιπλέον, αυτό που έχει πουλήσει ο εργάτης ανταλλάσσοντας την εργασιακή του δύναμη με την ανταλλακτική της αξία σε χρήμα είναι η «ζωντανή εργασία που μπορεί να εκτελέσει» έναντι της «συντελεσμένης, νεκρής εργασίας» που έχει αντικειμενοποιηθεί «στα μέσα συντήρησης που απαιτούνται για την ημερήσια [ανα] παραγωγή της εργασιακής δύναμης».

«Η συντελεσμένη εργασία όμως που περιέχεται στην εργασιακή δύναμη και η ζωντανή εργασία που μπορεί να εκτελέσει, τα ημερήσια έξοδα συντήρησής της και το ημερήσιο ξόδεμά της είναι δύο τελείως διαφορετικά μεγέθη. Το πρώτο καθορίζει την ανταλλακτική της αξία, το δεύτερο αποτελεί την αξία χρήσης της. [...] Το γεγονός ότι χρειάζεται εργασία [π.χ.] μισής εργάσιμης μέρας για να διατηρηθεί ο εργάτης εν ζωή επί 24 ώρες, δεν εμποδίζει καθόλου τον εργάτη να εργάζεται μια ολόκληρη εργάσιμη ημέρα. [...] Αυτή τη διαφορά στην αξία έχει υπόψη του ο κεφαλαιοκράτης όταν αγοράζει την εργασιακή δύναμη. [...] Αυτό που βάρυνε στην απόφασή του είναι η ειδική αξία χρήσης αυτού του εμπορεύματος να είναι πηγή αξίας και μάλιστα περισσότερης αξίας απ' ότι έχει το ίδιο» (Κ1: 206).

Να λοιπόν ποιο είναι το «μυστικό» στην παραγωγή της υπεραξίας: Η υπεραξία πηγάζει από αυτή τη διαφορά μεταξύ «ζωντανής» και «νεκρής» εργασίας,¹¹ κατά την κατανάλωση της εργασιακής δύναμης στον «απόκρυφο τόπο παραγωγής»:

«Η διαρκής αγορά και πώληση της εργασιακής δύναμης είναι η μορφή. Το περιεχόμενο είναι πως ο κεφαλαιοκράτης ανταλλάσει διαρκώς ένα μέρος της αντικειμενοποιημένης πια ξένης εργασίας [...] με μια μεγαλύτερη ποσότητα ζωντανής ξένης εργασίας» (ΚΙ: 604).

Αλλά αν ο μετασχηματισμένος «γενικός τύπος του κεφαλαίου» ορθά υποδεικνύει τη σφαίρα της παραγωγής ως τόπο δημιουργίας της υπεραξίας, πώς αυτό συμβιβάζεται με τον ισχυρισμό του Μαρξ (ΚΙ: 207) ότι «η μετατροπή του χρήματος σε κεφαλαίο συντελείται μέσα στη σφαίρα κυκλοφορίας και δεν συντελείται μέσα στη σφαίρα κυκλοφορίας»;

Όταν, ωστόσο, ο Μαρξ υποστηρίζει παρομοίως ότι «το κεφάλαιο πρέπει να πηγάζει ταυτόχρονα και μέσα στην κυκλοφορία και όχι μέσα στην κυκλοφορία» (ΚΙ: 178), η προβληματική του υπόκειται ακόμη –όπως είδαμε παραπάνω– στους μεθοδολογικούς περιορισμούς ενός μοντέλου καθαρής απλής εμπορευματικής παραγωγής. Σ' αυτήν όμως, εξ υποθέσεως, αποκλείεται η δυνατότητα να πάρει η εργασία τη μορφή εμπορεύματος ως εργασιακή δύναμη, άρα δεν είναι δυνατή η παραγωγή υπεραξίας και κεφαλαίου. Είναι ακριβώς η εισαγωγή της εργασιακής δύναμης –ως εμπορεύματος που «νοθεύει» το καθαρό μοντέλο της απλής εμπορευματικής παραγωγής– το κρίσιμο θεωρητικό βήμα που καθιστά δυνατό τον μετασχηματισμό της απλής εμπορευματικής παραγωγής σε κεφαλαιοκρατική παραγωγή στην οποία πληρούται η συνθήκη δυνατότητας παραγωγής της υπεραξίας:

«[Μόνο] από τη στιγμή που η εργασιακή δύναμη πουλιέται ελεύθερα σαν εμπόρευμα από τον ίδιο τον εργάτη, μόνο από τη στιγμή που η μισθωτή εργασία γίνεται η βάση της εμπορευματικής παραγωγής επιβάλλεται σ' όλη την κοινωνία η εμπορευματική παραγωγή, και επίσης μόνο από τη στιγμή αυτή αναπτύσσει όλες τις κρυμμένες δυνάμεις της, με βάση τους δικούς της εσωτερικούς νόμους η εμπορευματική παραγωγή εξελίσσεται σε κεφαλαιοκρατική παραγωγή. [...] Το να λέμε ότι η παρεμβολή της μισθωτής εργασίας νοθεύει την εμπορευματική παραγωγή, είναι σαν να λέμε ότι η εμπορευματική παραγωγή, αν θέλει να μείνει ανόθευτη, δεν πρέπει να εξελιχθεί» (ΚΙ: 608).

Έτσι ο Μαρξ αναδεικνύει τις αντιφάσεις του «γενικού τύπου του κεφαλαίου» όταν η έρευνα περιορίζεται σε ένα τέτοιο μοντέλο παραγωγής που δεν επιτρέπει την εμφάνιση της εργασίας ως εμπορεύματος. Παρομοίως, αναδεικνύει τις αντιφάσεις που δημιουργούνται όταν η ανάλυση μένει στη «θορυβώδη σφαίρα που βρίσκεται στην επιφάνεια και είναι προσιτή σε όλα τα μάτια», δηλαδή στη σφαίρα της κυκλοφορίας, ώστε να καταδείξει έτσι την αναγκαιότητα να συνεχισθεί η ανάλυση «στον απόκρυφο τόπο παραγωγής».

11 Για μια διεξοδική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ ζωντανής και νεκρής εργασίας, βλ. Macherey 2014.

Από την άλλη, όταν ο Μαρξ, ακόμη και μετά τη διεύρυνση του μοντέλου της απλής εμπορευματικής παραγωγής με την εισαγωγή της εργασιακής δύναμης, γράφει ότι «η μετατροπή του χρήματος σε κεφαλαίο συντελείται με τη μεσολάβηση της κυκλοφορίας», αυτό που εννοεί είναι ότι «επειδή [η παραγωγή υπεραξίας] εξαρτάται από την αγορά της εργασιακής δύναμης στην αγορά εμπορευμάτων, [...] η κυκλοφορία προετοιμάζει απλώς τη διαδικασία [παραγωγής υπεραξίας] που συντελείται στη σφαίρα παραγωγής» (ΚΙ: 207).

Συμπερασματικά, λοιπόν, οι αντιφάσεις στο θεωρητικό οικοδόμημα του Μαρξ δημιουργούνται μόνον αν αγνοήσει κανείς τη συνθετική μεθοδολογία του *Κεφαλαίου*. Αν αγνοήσει δηλαδή ότι η διάκριση μεταξύ παραγωγής και κυκλοφορίας των εμπορευμάτων αποτελεί ένα προκαταρκτικό μόνο στάδιο της μεθόδου μελέτης της υπεραξίας, και οδηγηθεί έτσι στην αποκλειστική διάζευξη ότι η υπεραξία μπορεί να γεννιέται είτε στην πράξη της παραγωγής είτε στην πράξη της κυκλοφορίας. Αυτό, όμως, που κατά τον Μαρξ χαρακτηρίζει τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής –ακόμη και σε αυτό το στάδιο της αφηρημένης θεώρησης– είναι η *ενότητα* της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας. Διαφορετικά, ο καπιταλισμός καθίσταται ακατανόητος. Εν τέλει, η καπιταλιστική παραγωγή δεν είναι «παραγωγή αγαθών» αλλά εμπορευμάτων που η αξία τους πραγματοποιείται μόνο τη στιγμή που αυτά ανταλλάσσονται (με χρήμα) στην αγορά, όπως π.χ. ανταλλάσσεται η αξία της εργασιακής δύναμης με μισθό.¹²

5. Από τα *Grundrisse* στο *Κεφάλαιο*: Ποια είναι η ορθή επιστημονική μέθοδος;

Μετά από αυτή την αδρή σκιαγράφιση της λύσης στο πρόβλημα της υπεραξίας, ας στραφούμε στη σύγκριση της επιστημονικής μεθόδου του *Κεφαλαίου* με τις προγενέστερες μεθοδολογικές διακηρύξεις του Μαρξ.¹³ Στο πιο σημαντικό κείμενό του για την επιστημονική μέθοδο της πολιτικής οικονομίας, στην *Εισαγωγή των Grundrisse* (1857), που είναι γνωστή και ως «Εισαγωγή του 1857»,¹⁴ ο Μαρξ (1989: 66) γράφει για την πορεία μελέτης:

«Το σωστό φαίνεται πως είναι ν' αρχίζει κανείς με το πραγματικό και συγκεκριμένο, με την πραγματική προϋπόθεση· για παράδειγμα λοιπόν, στην οικονομία με τον πληθυσμό, που είναι η βάση και το υποκείμενο ολόκληρης της κοινωνικής παραγωγικής πράξης. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική εξέταση δείχνει πως αυτό είναι λάθος. Ο πληθυσμός είναι μια αφαίρεση αν παραλείψω, για παράδειγμα, τις τάξεις που τον αποτελούν. [...] Αν λοιπόν αρχίζα με τον πληθυσμό, αυτό θα ήταν μια χασομική παράσταση του όλου, και ο ακριβέστε-

12 Για το πώς, μέσω της μισθωτής εργασίας, συντελείται και ταυτοχρόνως αποκρύπτεται η παραγωγή υπεραξίας, βλ. Στεργιόπουλος 1997.

13 Για την πολύπλευρη και εκτεταμένη σχετική συζήτηση, βλ. ενδεικτικά: Althusser 2003 & 2015, Callinicos 2016, Il'yenkov 2016, Κόσκ 1975, Λούκατς 1975, Macherey 2014, Mandel 1990, Μηλιός, Δημούλης & Οικονομάκης 2005, Sayer 1979 και Schmidt 2014.

14 Την *Εισαγωγή του 1857* πρόοριζε ο Μαρξ για το έργο του *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* [γνωστή και ως *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*] 1859 αλλά τελικά, για λόγους που θα μας απασχολήσουν παρακάτω, αποφάσισε να μην συμπεριλάβει στην έκδοση του έργου αυτού. Έμεινε ανέκδοτη όσο ζούσε ο Μαρξ και εκδόθηκε για πρώτη φορά στο διάστημα 1939-41 από το ινστιτούτο Μαρξ-Ενγκελς-Λένιν στη Μόσχα.

ρος προσδιορισμός θα με οδηγούσε αναλυτικά σε ολοένα πιο απλές έννοιες από τη συγκεκριμένη παράσταση σε ολοένα πιο λεπτές αφαιρέσεις, μέχρι να φθάσω στους απλούστερους προσδιορισμούς. Από κει θα 'πρεπε τώρα να ξαναρχίσω το ταξίδι αντίστροφα, ώσπου να φθάσω επιτέλους πάλι στον πληθυσμό, αυτή τη φορά όμως όχι σαν χαοτική παράσταση ενός όλου, αλλά σαν πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών και σχέσεων. Ο πρώτος δρόμος είναι αυτός που η πολιτική οικονομία ακολούθησε ιστορικά στη γένεσή της. Οι οικονομολόγοι του 17ου αιώνα, για παράδειγμα, αρχίζουν πάντοτε με το ζωντανό όλο – με τον πληθυσμό, το έθνος, το κράτος, τα περισσότερα κράτη κλπ. Από τη στιγμή που αυτά τα ξεχωριστά συνθετικά στοιχεία λίγο-πολύ εντοπίστηκαν και απομονώθηκαν με την αφαίρεση, άρχισαν τα οικονομικά συστήματα, που από το απλό –όπως εργασία, καταμερισμός της εργασίας, ανάγκη, ανταλλακτική αξία– υψώνονται ως το κράτος, τη διεθνή ανταλλαγή, και την παγκόσμια αγορά. Αυτή η δεύτερη είναι ολοφάνερα η επιστημονικά σωστή μέθοδος. Το συγκεκριμένο είναι συγκεκριμένο επειδή είναι συνόψιση πολλών προσδιορισμών, άρα ενότητα του πολλαπλού. Γι' αυτό στη σκέψη εμφανίζεται σαν διαδικασία συνόψισης, σαν αποτέλεσμα, όχι σαν αφετηρία· παρόλο που αποτελεί την πραγματική αφετηρία, άρα και την αφετηρία της αντίληψης και της παράστασης. Στην πρώτη πορεία η ολοκληρωμένη παράσταση εξαυλώθηκε σε αφηρημένο προσδιορισμό· στη δεύτερη, οι αφηρημένοι προσδιορισμοί οδηγούν στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου με τη σκέψη».

Όπως βλέπουμε, ο Μαρξ περιγράφει ως ορθή μέθοδο της πολιτικής οικονομίας τη συνθετική «μέθοδο της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο». Συνεπώς με αυτή την ορθή μεθοδολογική τάξη είναι και η ιεραρχία των υπό μελέτη οικονομικών κατηγοριών που προβλέπει το προγραμματικό σχέδιο διάρθρωσης στην Εισαγωγή του 1857:

«Η διάταξη πρέπει ολοφάνερα να γίνει με τον ακόλουθο τρόπο: 1) Οι γενικοί αφηρημένοι προσδιορισμοί, που συνεπώς ανήκουν λίγο-πολύ σε όλες τις κοινωνικές μορφές [...] 2) Οι κατηγορίες που αποτελούν την εσωτερική διάρθρωση της αστικής κοινωνίας και στηρίζουν τις βασικές τάξεις. Κεφάλαιο, μισθωτή εργασία, γαιοκτησία. [...] 3) Συνόψιση της αστικής κοινωνίας στη μορφή του κράτους. [...] Ο πληθυσμός. 4) Διεθνείς σχέσεις παραγωγής. [...] Διεθνείς ανταλλαγές. [...] 5) Η παγκόσμια αγορά και οι κρίσεις» (Μαρξ 1989: 72).

Και εδώ, με αφετηρία τις πιο γενικές και αφηρημένες κατηγορίες η μελέτη πρέπει να προχωρήσει συνθετικά, προσθέτοντας επιπλέον προσδιορισμούς, για να οδηγηθεί σταδιακά –όπως γράφει στο παραπάνω παράθεμα ο Μαρξ– στην «πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών και σχέσεων» που «αναπαράγουν το συγκεκριμένο του καπιταλιστικού κόσμου στη σκέψη». Είναι όμως η επιστημονική μέθοδος, όπως περιγράφεται στα *Grundrisse*, ταυτόσημη με τη μέθοδο που ακολούθησε στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ κατά τη μελέτη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και, ειδικότερα, του ζητήματος της υπεραξίας;

Όπως αναπτύσσεται στο *Κεφάλαιο*, η μελέτη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν φαίνεται να εναρμονίζεται με τις μεθοδολογικές αρχές της Εισαγωγής του 1857. Από τις πρώτες κιάλας γραμμές, στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ (ΚΙ: 49) δηλώνει ρητά ότι θέτει ως αφετηρία της πραγμάτευσής του το εμπόρευμα, όχι βέβαια ως την πιο απλή *αφηρημένη* έννοια, αλλά ως τη «στοιχειώδη μορφή» με την οποία *εμφανίζεται* «ο πλούτος των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής», δηλαδή ως το πλέον *συγκεκριμένο* της οικονομικής σφαίρας. Εξάλλου, στο έργο του *Μαργκινάλια στο «Εγχειρίδιο της πολιτικής οικονομίας» του Adolph Wagner (1879)* θα εμμείνει στην ίδια ερμηνεία της μεθοδολογίας που ακολούθησε:

«[στο *Κεφάλαιο*] εξαρχής δεν εκκινώ από «έννοιες», άρα ούτε από την «έννοια της αξίας», και ως εκ τούτου ούτε έχω επίσης κατά κανένα τρόπο να «διαιρέσω» αυτή την έννοια. Αυτό, από το οποίο εκκινώ, είναι η απλούστερη οικονομική μορφή, στην οποία παρουσιάζεται το προϊόν της εργασίας στην τωρινή κοινωνία, και αυτό είναι το «εμπόρευμα». Αυτό αναλύω, και μάλιστα πρώτα στη *μορφή*, στην οποία *εμφανίζεται*» (Μαρξ 1993: 29).

Το πρόβλημα δεν είναι μόνο ότι η μελέτη στο *Κεφάλαιο* δεν αρχίζει από το αφηρημένο. Επί πλέον, όπως ρητά δηλώνεται και στο παράθεμα αυτό, με αφετηρία το εμπόρευμα ο Μαρξ δεν κινείται *συνθετικά*, όπως θα όφειλε σύμφωνα με την Εισαγωγή των *Grundrisse*, αλλά, αντιστρόφως, μέσω *ανάλυσης* οδηγείται σε ολοένα απλούστερους προσδιορισμούς. Έτσι, μερικές σελίδες παρακάτω στα *Μαργκινάλια*, θα γράψει:

«Κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν παραμένω στο διττό τρόπο, με τον οποίο παρουσιάζεται το εμπόρευμα, αλλά προχωρώ αμέσως παραπέρα στο ότι σ' αυτό το διττό είναι του εμπορεύματος παρουσιάζεται ο διττός *χαρακτήρας της εργασίας*» (Μαρξ: 1993: 32).

Παραβιάζοντας λοιπόν τη διακηρυγμένη διάταξη της παρουσίασης από το αφηρημένο, και συνεπώς εξωιστορικό επίπεδο, στο συγκεκριμένο και ιστορικά καθορισμένο, ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* αρχίζει τη μελέτη από το εμπόρευμα στην ιστορικά συγκεκριμένη μορφή εμφάνισής του, για να προχωρήσει μέσω ανάλυσης αυτής της μορφής εμφάνισης στην ανίχνευση των ουσιαδών ιδιοτήτων και σχέσεων που συμπυκνώνει το εμπόρευμα.

Άλλαξε λοιπόν μέθοδο στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ; Ας δούμε τι λέει ο ίδιος σε μια σημαντική νύξη, στον Επίλογο της δεύτερης έκδοσης (1873) του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*. Εκεί εισάγει μια νέα μεθοδολογική διάκριση:

«[Ο] τρόπος της έκθεσης [ή μέθοδος της παρουσίασης] πρέπει να διαφέρει στη μορφή από τον τρόπο [τη μέθοδο] της έρευνας. Η έρευνα πρέπει να ιδιοποιηθεί το υλικό στη λεπτομέρειά του, να αναλύσει τις διάφορες μορφές ανάπτυξής του και να ανακαλύψει τον εσωτερικό τους δεσμό. Μόνο όταν θα έχει τελειώσει αυτό το ερευνητικό έργο μπορεί να παρασταθεί επαρκώς η πραγματική κίνηση. Κι όταν επιτευχθεί αυτό, έτσι που η ζωή της ύλης να

αέρα, που «νοθεύουν» την αιτιακά κανονική συμπεριφορά των υλικών σωμάτων. Μολονότι τέτοιες καταστάσεις καθεαυτές δεν απαντούν στον πραγματικό κόσμο, καθιστούν δυνατή –ακριβώς λόγω του αφηρημένου χαρακτήρα τους– την αποκάλυψη, στην ιδεατή τους μορφή, των φυσικών νόμων που διέπουν τη φυσική πραγματικότητα, και έτσι αξιοποιούνται στην περιγραφή, εξήγηση και πρόβλεψη των φυσικών φαινομένων. Αντί λοιπόν για την αριστοτελική θεώρηση που αποσκοπεί να μας αποκαλύψει πώς είναι ο κόσμος στην *φυσική του κατάσταση*, δίχως δηλαδή την αξιοποίηση γνωσιακών πρακτικών που παρεμβαίνουν και διαταράσσουν τη φύση του υπό μελέτη όντος και την τελεολογικά προβλεπόμενη εξέλιξη των οικείων φαινομένων, τα πραγματικά ή νοητικά πειράματα του Γαλιλαίου σχεδιάζονται έτσι ώστε, σε ένα ελεγχόμενο από τη θεωρία περιβάλλον, να εξαλείφονται οι παράγοντες που εμποδίζουν την καθαρή νομο-κανονική εκδήλωση του υπό μελέτη φαινομένου και έτσι να απομονώνονται για να μελετηθούν ποσοτικά οι αιτιακοί παράγοντες που καθορίζουν την εν λόγω φυσική διεργασία.

Έτσι, η νομιμοποίηση της εφαρμοσιμότητας των μαθηματικών στη φυσική συναρτάται με τη διάκριση των «πρωτεουσών ποιοτήτων» ή ιδιοτήτων των σωμάτων (όπως είναι το μέγεθος, το σχήμα και η κίνηση), των ιδιοτήτων δηλαδή που επιδέχονται γεωμετρική περιγραφή, από τις «δευτερεύουσες ιδιότητες» (όπως είναι η γεύση, η οσμή, η υφή και το χρώμα), που ως ποιοτικές δεν προσφέρονται για μαθηματική πραγμάτευση. Όπως γράφει ο Γαλιλαίος,¹⁷ «οι πρωτεύουσες ιδιότητες είναι πραγματικές [...] η ύπαρξή τους είναι αληθής και πραγματική», ανεξάρτητη δηλαδή από την ύπαρξη αντιληπτικού υποκειμένου, ενώ οι δευτερεύουσες ιδιότητες υπάρχουν μόνο εφόσον υπάρχει το αντιληπτικό υποκείμενο που τις προσλαμβάνει. Συνεπώς, μόνον οι πρώτες, αυτές δηλαδή που μπορούν να συλληφθούν και να περιγραφούν μέσω των μαθηματικών, μας προσφέρουν αληθή γνώση του πραγματικού κόσμου.

Η προσέγγιση αυτή εμπνέεται βέβαια από τη μεταφυσική σύλληψη του φυσικού κόσμου ως ενσάρκωσης της εγγενούς μαθηματικής δομής του πλατωνικού «κόσμου των ιδεών»:

«Η φιλοσοφία είναι γραμμένη σε αυτό το μέγιστο βιβλίο, το οποίο είναι διαρκώς ανοικτό μπροστά στα μάτια μας (εννοώ το σύμπαν), αλλά δεν μπορούμε να το καταλάβουμε εάν πρώτα δεν μάθουμε τη γλώσσα του και δεν εξοικειωθούμε με τους χαρακτήρες με τους οποίους είναι γραμμένο. Το βιβλίο αυτό είναι γραμμένο στη γλώσσα των μαθηματικών και οι χαρακτήρες του είναι τρίγωνα, κύκλοι και άλλα γεωμετρικά σχήματα, χωρίς τα οποία είναι ανθρωπίνως αδύνατο να καταλάβουμε όσα μας λέγει» (Galileo, *Saggiatore*, όπως παρατίθεται στο Koyré 1994: 79-80).

Έτσι, η επανάσταση του Γαλιλαίου μπορεί κατά τον Κοϋρέ (1991: 32) να συμπυκνωθεί στην ανακάλυψη «ότι τα μαθηματικά είναι η γραμματική της φυσικής επιστήμης. Αυτή η ανακάλυψη της ορθολογικής δομής της φύσης έγινε η a priori βάση

17 Παρατίθεται στο Mathews 1998: 57.

της σύγχρονης *πειραματικής* επιστήμης και έκανε δυνατή την ίδια την οικοδόμησή της». Αλλά, προσθέτει ο ίδιος, σήμερα εμείς

«είμαστε τόσο συνηθισμένοι στη χρησιμοποίηση των μαθηματικών για τη μελέτη της φύσης, ώστε δεν αντιλαμβανόμαστε πια την τόλμη της δήλωσης του Γαλιλαίου ότι «το βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο με γεωμετρικούς χαρακτήρες» ούτε καταλαβαίνουμε το παράδοξο της απόφασής του να μεταχειριστεί τη μηχανική ως κλάδο μαθηματικών, να υποκαταστήσει δηλαδή στη θέση του πραγματικού κόσμου της καθημερινής εμπειρίας ένα γεωμετρικό, υποστασιοποιημένο κόσμο, και να εξηγήσει το πραγματικό με το αδύνατο» (Κοϋρέ 1991: 18).

Μολονότι ο Νεύτων δεν συμεριζόταν την ανάγκη μεταφυσικής –πολύ δε περισσότερο, πλατωνικής– νομιμοποίησης της χρήσης των μαθηματικών στη φυσική, ο τίτλος και μόνον του μνημειώδους έργου του, *Μαθηματικές Αρχές Φυσικής Φιλοσοφίας* [*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*] (1687), είναι αποκαλυπτικός για τη σημασία των μαθηματικών στη φυσική του. Αν επιπλέον λάβουμε υπόψη μας και την αυστηρή αξιωματική δομή –με καταφανές πρότυπο την ευκλείδεια γεωμετρία– αυτού του έργου που ιδρύει τη σύγχρονη φυσική, η μέθοδος της αφαίρεσης και εξιδανίκευσης που εγκαινίασε ο Γαλιλαίος εμφανίζεται με ακόμη μεγαλύτερη καθαρότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα δύο πρώτα βιβλία, από τα τρία που απαρτίζουν το έργο αυτό, συντίθενται κατά σειρά από «ορισμούς», «αξιώματα ή νόμους» (είναι οι γνωστοί «τρεις νόμοι του Νεύτωνα»), «θεωρήματα» και «λήμματα». Σε αυτά τα δύο βιβλία –όπως επισημαίνει ο Νεύτων (Newton 1999 [1726]: 439)– «παρουσιάζονται αρχές της φυσικής φιλοσοφίας [φυσικής] οι οποίες όμως δεν είναι φιλοσοφικές [φυσικές] αλλά αυστηρά μαθηματικές, δηλαδή αρχές στις οποίες μπορεί να βασιστεί η μελέτη της φιλοσοφίας [φυσικής]».

Ο Νεύτων θα υποστηρίξει βέβαια ότι οι τρεις νόμοι ή αξιώματα της κίνησης «επικυρώνονται από πολλά είδη πειραμάτων» (Newton 1999: 70). Ωστόσο, οι θεμελιώδεις για το νευτώνειο οικοδόμημα νόμοι δεν είναι προτάσεις που συνάγονται από την εμπειρία. Για παράδειγμα, ας εξετάσουμε τον πρώτο νόμο, σύμφωνα με τον οποίο:

«Κάθε σώμα συνεχίζει να βρίσκεται σε κατάσταση της ηρεμίας ή ευθύγραμμης ομαλής κίνησης, εκτός και αν αναγκαστεί να μεταβάλλει αυτή την κατάσταση του από δυνάμεις που του ασκούνται» (Newton 1999: 62).

Ο νόμος αυτός δεν αναφέρεται σε –και συνεπώς δεν μπορεί να επικυρωθεί από– μια δυνατή κατάσταση που μπορεί να παρατηρηθεί στον πραγματικό κόσμο αλλά στο τι θα συνέβαινε εάν ένα υλικό σώμα βρισκόταν σε μια ιδεατή κατάσταση, λ.χ. απείρως μακριά από κάθε άλλο υλικό σώμα. Όπως υπογραμμίζει ο McMullin (2001: 304), ο πρώτος νόμος «αναφέρεται σε μια κατάσταση στην οποία καμία δύναμη δεν ασκείται στο σώμα, δηλαδή σε μια αντιγεγονοτική [counterfactual] κατάσταση η οποία δεν πραγματώνεται στην εμπειρία».

Μικρές εξαιρέσεις σε αυτή την καθαρά μαθηματική οικοδόμηση του εννοιολογικού συστήματος στα δύο πρώτα βιβλία των *Principia* αποτελούν, όπως δηλώνει ο Νεύτων (Newton 1999: 439), τα σποραδικώς παρεμβαλλόμενα «φιλοσοφικά σχόλια (δηλαδή σχόλια που αφορούν στη φυσική φιλοσοφία)», τα οποία όμως δεν συμβάλλουν στην αρτιότητα της θεωρίας αλλά στην κατανόησή της από τον αναγνώστη: «Εικονογραφούν παραδειγματικές περιπτώσεις» στις οποίες είναι εμφανής η συνάφεια των αφηρημένων μαθηματικών αρχών με φυσικά φαινόμενα, και έτσι αποσκοπούν απλώς «να εμποδίσουν αυτές τις αρχές να φαίνονται άγονες ή άκαρπες [στη φυσική φιλοσοφία]». Μόνο στο τρίτο βιβλίο των *Principia* το θεωρητικό οικοδόμημα ελέγχεται από την εμπειρία για την ικανότητά του να περιγράφει ορθά τον φυσικό κόσμο. Εκεί ο Νεύτων εφαρμόζει το αρθρωμένο εννοιολογικό σύστημα των μαθηματικών αρχών του για να «εκθέσει από αυτές τις αρχές το σύστημα του κόσμου».

Τι μπορεί να μας πει για το *Κεφάλαιο* η σύγκριση –στο βαθμό που είναι δυνατή– με την αξιωματική δομή των *Principia*; Αν η ερμηνεία της μαρξικής μεθοδολογίας και συγκρότησης του επιστημονικού αντικείμενου που υποστήριξα παραπάνω (§2 - §4) είναι ορθή για όλο το *Κεφάλαιο*¹⁸ τότε το έργο αυτό δεν μελετά ένα συγκεκριμένο εμπειρικό αντικείμενο αλλά την ιδεατή μορφή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι παρόλο που το *Κεφάλαιο* έχει ήδη αποδείξει ότι διαθέτει τα επαρκή για το επιστημονικό του αντικείμενο εννοιολογικά μέσα, αφ' εαυτού (όπως και το αξιωματικό μέρος των *Principia*) δεν μπορεί –αυστηρά μιλώντας– να ελεγχθεί αυτοτελώς για την ικανότητά του να προσφέρει την αληθή περιγραφή και εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων ενός ορισμένου καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Τούτο βέβαια δεν συνιστά αμφισβήτηση της γνωστικής αξίας του *Κεφαλαίου* αλλά ακριβώς χαρακτηριστικό της επιστημονικότητάς του: Το *Κεφάλαιο* αποτιμάται για την ικανότητά του να συλλαμβάνει ορθά το αντικείμενό του μόνον όταν εφαρμόζεται στη μελέτη ενός συγκεκριμένου εμπειρικού αντικείμενου (όπως κατ' αναλογία συμβαίνει στο τρίτο βιβλίο των *Principia*), δηλαδή ενός ορισμένου καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, λ.χ., της Αγγλίας του 19ου αιώνα. Με αυτή την έννοια, οι ποικίλες περιπτώσεις στις οποίες το *Κεφάλαιο* αναφέρεται σε συγκεκριμένα ιστορικά φαινόμενα και καταστάσεις δεν θα πρέπει να θεωρηθούν παραδειγματικές εφαρμογές της επιστημονικής θεωρίας σε μια δεδομένη καπιταλιστική κοινωνία· μάλλον πρέπει να αποδοθούν στη διαρκή μέριμνα πειστικής εικονογράφησης της «μεθόδου έρευνας», ώστε να καταδεικνύεται ενδεικτικά η περιγραφική επάρκεια και η επιστημονική εγκυρότητα των αφηρημένων εννοιών που συγκροτούν το θεωρητικό οικοδόμημα.

Χαρακτηριστικός άλλωστε αυτής της μέριμνας είναι ο καταφανής πολεμικός χαρακτήρας του επιστημονικού εγχειρήματος του Μαρξ προκειμένου το έργο

18 Ο Μαρξ βέβαια γράφει στον τρίτο τόμο ότι «οι μορφές του κεφαλαίου, όπως τις αναπτύσσουμε σε τούτο το [τρίτο] βιβλίο, πλησιάζουν βαθμηδόν προς τη μορφή με την οποία εμφανίζονται στην επιφάνεια της κοινωνίας». (ΚΙΙΙ:39) Αλλά αυτό κάλλιστα συμφωνεί με τη συνθετική «άνοδο από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο». Παρόλο που ο Αλτουσέρ (2003: 442), υπερβάλλει όταν ισχυρίζεται ότι «από το πρώτο ως το τρίτο βιβλίο δεν φεύγουμε στιγμή από την αφαίρεση [...] δεν βγαίνουμε στιγμή από την έννοια», ορθά υποστηρίζει ότι «η μετάβαση από το πρώτο στο τρίτο βιβλίο του *Κεφαλαίου* δεν έχει καμία σχέση με τη μετάβαση από το νοητικό αφηρημένο στο πραγματικό συγκεκριμένο, με τη μετάβαση από τις αφαιρέσεις της σκέψης, που είναι απαραίτητες για να το γνωρίσουμε, στο ίδιο το εμπειρικό αντικείμενο».

του να μπορεί να αντεπεξέλθει σε ένα απολύτως εχθρικό διανοητικό περιβάλλον, όχι μόνο στο θεωρητικό-επιστημονικό αλλά επίσης στο ιδεολογικό και το πολιτικό πεδίο μάχης. Ενώ ο Νεύτων μπορούσε να βασιστεί στο έργο των προκατόχων του (λ.χ., του Γαλιλαίου και του Κέπλερ) με το οποίο εν πολλοίς είχε ήδη νομιμοποιηθεί επιστημονικά και φιλοσοφικά, κατά τη διάρκεια της επιστημονικής επανάστασης, η νέα επιστημονική προσέγγιση στη μελέτη της φύσης, ο Μαρξ από την πλευρά του έπρεπε να εδραιώσει μια νέα επιστήμη και συνάμα να επεξεργαστεί και να αναπτύξει μια νέα φιλοσοφία, για να αντιμετωπίσει την κυρίαρχη πολιτική οικονομία και αστική ιδεολογία. Με λίγα λόγια, ο Μαρξ –και εδώ μοιάζει ίσως περισσότερο με τον Γαλιλαίο¹⁹ παρά με τον Νεύτωνα– έπρεπε να πρωταγωνιστήσει ως επαναστάτης όχι μόνο στη σκηνή της επιστήμης αλλά και στο αλληλένδετο φιλοσοφικό, πολιτικό και ιδεολογικό πεδίο μάχης.

Μετά από αυτή την παρέκβαση στη φυσική, είναι πλέον σαφές ότι τα *Principia* αποτελούν παραδειγματική περίπτωση της κατά Μαρξ «μεθόδου παρουσίασης» την οποία οφείλει να ακολουθεί ένα ώριμο επιστημονικό έργο. Ισχύει όμως το ίδιο στην περίπτωση του *Κεφαλαίου*;

Όπως είδαμε, αντίθετα με τις μεθοδολογικές προδιαγραφές της Εισαγωγής του 1857, αφητηριακό σημείο της μελέτης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής δεν είναι η αφηρημένη έννοια της αξίας αλλά ένα εμπειρικό συγκεκριμένο: η κοινωνική μορφή του εμπορεύματος με την οποία εμφανίζονται τα προϊόντα της εργασίας. Συναφώς, εξάλλου, η μέθοδος που οδηγεί από το εμπόρευμα στην έννοια της αξίας δεν είναι αυτή της σύνθεσης αλλά της ανάλυσης. Το πιο χαρακτηριστικό βέβαια παράδειγμα καταστρατήγησης της μεθόδου έκθεσης χάριν της μεθόδου έρευνας αποτελεί, όπως είδαμε, το πρώτο μέρος του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*.²⁰

Ωστόσο, παρόλο που ο τρόπος ανάπτυξης της επιστήμης στο *Κεφάλαιο* δεν ανταποκρίνεται στις μεθοδολογικές προδιαγραφές της Εισαγωγής του 1857, εν τούτοις δεν τις εγκαταλείπει ολοκληρωτικά. Έτσι, στην πραγμάτευση του προβλήματος της υπεραξίας, στο *Κεφάλαιο* συνυπάρχουν επίσης και οι δύο μέθοδοι, η ανάλυση και η σύνθεση. Αφού, μέσω της ανάλυσης, ο Μαρξ από το εμπόρευμα φθάσει στον διττό χαρακτήρα της εργασίας, κατόπιν, συσχετίζοντας και την ανταλλαγή της με χρήμα, οδηγείται συνθετικά στην αναγκαιότητα της εργασιακής δύναμης για τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο, δηλαδή συγκροτεί ένα νέο συγκεκριμένο, μια πιο «πλούσια ολότητα πολλών προσδιορισμών» που συνιστά

19 Το ότι στην εποχή του ο Γαλιλαίος έπρεπε να αγωνιστεί όχι μόνο για την επιστημονική αλλά και για τη φιλοσοφική (και θεολογική) νομιμότητα της νέας προσέγγισης στη φυσική είναι εν μέρει ο λόγος που εξηγεί τη συγγραφή των κύριων έργων του με τη μορφή διαλόγου: Μέσω του διαλόγου με τον αριστοτελικό αντίπαλο φυσικό φιλόσοφο αποδεικνύεται η υπεροχή της νέας φυσικής.

20 Το γεγονός ότι αυτή η καταστρατήγηση συσκοτίζει την εννοιολογική δομή-τάξη του μαρξικού θεωρητικού οικοδομήματος είναι ο ουσιαστικός λόγος για τον οποίο ο Αλτουσέρ (1983: 60) προτρέπει τους αναγνώστες του *Κεφαλαίου* να αρχίζουν τη μελέτη του από το Δεύτερο Μέρος του πρώτου τόμου («Μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο»). Η προτροπή αυτή θέτει ως αφητηρία της πραγματικής έκθεσης όχι το πρώτο, αναλυτικό μέρος του *Κεφαλαίου* που πραγματεύεται το εμπόρευμα και το χρήμα αλλά τις αφηρημένες δομικές σχέσεις που εμβρυακά συγκροτούν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μέσω του γενικού τύπου του κεφαλαίου. Από την πλευρά του, για να είναι ευχερής η αποκάλυψη από τον Μαρξ του μηχανισμού της αστικής εξουσίας, ο Φουκώ (βλ. Macherey 2013: 19) προτείνει να ξεκινά η ανάγνωση του *Κεφαλαίου* από το τέταρτο μέρος του («Παραγωγή της σχετικής υπεραξίας»).

τη λύση του προβλήματος «πώς μέσω ανταλλαγής ισοδυνάμων δημιουργείται το κεφάλαιο;».

Μπορούμε έτσι να θεωρήσουμε τον «τρόπο έρευνας» και τον «τρόπο παρουσίασης» του Μαρξ όχι ως αμοιβαία αποκλειόμενες μεθόδους αλλά ως δύο διαφορετικές κι ωστόσο αλληλοεξαρτώμενες προοπτικές επί της επιστημονικής πρακτικής, δηλαδή ως δύο σκοπιές που φωτίζουν διαφορετικές όψεις της όλης διεργασίας της επιστήμης. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας θέωρησης, μπορούμε χωρίς αντίφαση να συλλάβουμε, για παράδειγμα, το εμπόρευμα ως *αφετηρία* της επιστημονικής πραγμάτευσης από δύο διαφορετικές σκοπιές που αποκαλύπτουν διαφορετικά χαρακτηριστικά του. Από τη μεν σκοπιά της μεθόδου έρευνας το εμπόρευμα αποτελεί την εμπειρικά υπαρκτή αφετηρία της ανάλυσης, καθώς αυτό αντιπροσωπεύει την κατά Μαρξ (1996: 49) «στοιχειώδη μορφή ... με την οποία εμφανίζεται ο πλούτος των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής». Από τη δε σκοπιά της μεθόδου έκθεσης, το εμπόρευμα αποτελεί, όπως επισημαίνει ο Κόσικ (1975: 37), «την αφετηρία της έκθεσης», τώρα όμως ως «αφηρημένη αρχή [ή] κύτταρο της καπιταλιστικής κοινωνίας [...] η ανάπτυξη [του οποίου] αναπαράγει την εσωτερική δομή της κοινωνίας [...] Το εμπόρευμα, για την καπιταλιστική οικονομία, είναι η *απόλυτη πραγματικότητα* αφού αποτελεί την ενότητα όλων των προσδιορισμών και το έμβρυο όλων των αντιφάσεων».

Επιπλέον, η εκτροπή από τον κανόνα της Εισαγωγής του 1857 δεν αποτελεί μια συμπτωματική μεθοδολογική ανωμαλία· αντίθετα, υπαγορεύεται από την αναγκαιότητα της επιστημονικής έρευνας: Ο ουσιαστικός λόγος να αρχίσει με το εμπόρευμα ο Μαρξ είναι ότι η κριτική ανάλυση της παραδεδομένης από την κλασική σχολή έννοιας του εμπορεύματος είναι η προνομιακή οδός που μπορεί να αποκαλύψει τις θεμελιώδεις οικονομικές κατηγορίες της αξίας, της εργασιακής δύναμης, της υπεραξίας και του κεφαλαίου, ως αναγκαίες αφηρημένες συνθετικές αρχές του θεωρητικού οικοδομήματος του καπιταλισμού. Πιο συγκεκριμένα, ο Μαρξ υιοθετεί ως αφετηρία το εμπόρευμα επειδή δεν θα μπορούσε να παρουσιάσει το συνθετικό μέρος της εργασίας του δίχως προηγουμένως να έχει απομονώσει με την αναλυτικο-ιστορική του μέθοδο τα πιο απλά αφηρημένα δομικά χαρακτηριστικά του μοντέλου της απλής εμπορευματικής παραγωγής που αποτελεί, όπως υποστηρίξαμε, την αφετηρία της σύνθεσης ως ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο.

Εξάλλου, επειδή, όπως ο ίδιος ο Μαρξ τονίζει στο *Κεφάλαιο* (ΚΙΙΙ: 1004), «κάθε επιστήμη θα ήταν περιττή, αν η μορφή εμφάνισης και η ουσία των πραγμάτων συνέπιπταν», το αφηρημένο, ως αφετηριακή προϋπόθεση αυτής της «άνόδου στο συγκεκριμένο», δεν μπορεί να είναι το άμεσο δεδομένο όπως αυτό εμφανίζεται στην εμπειρία αλλά το αποτέλεσμα *ανάλυσης* του «πραγματικού και συγκεκριμένου, της πραγματικής προϋπόθεσης». Μολονότι η ανάλυση του πραγματικού και συγκεκριμένου δεν αποτελεί την κατά Μαρξ καθαυτό επιστημονική διαδικασία, είναι αναντικατάστατη στην επιστήμη, διότι συνιστά τη διαδικασία η οποία με αφετηρία τη «μορφή εμφάνισης των πραγμάτων» οδηγεί μέσω αφαίρεσης στις πιο απλές θεωρητικές κατηγορίες (αφηρημένη εργασία, αξία, χρήμα κτλ) ως συνθετικά στοιχεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Δεδομένου λοιπόν ότι δεν μπορεί να υπάρξουν έσχατα, απολύτως απλά και αφηρημένα στοιχεία ως αφετη-

ρία της σύνθεσης (όπως, αντιστρόφως, δεν μπορεί να υπάρξουν έσχατα, απολύτως συγκεκριμένα και μη εννοιολογημένα εμπειρικά φαινόμενα από τα οποία θα έπρεπε να αρχίσει η απροκατάληπτη ανάλυση), οι κατευθυντήριες μεθοδολογικές αρχές του Μαρξ δεν αναδεικνύονται με τόση σαφήνεια στην ολότητα του *Κεφαλαίου*, όσο στο εκάστοτε επιμέρους πρόβλημα, όπως λ.χ. στο πρόβλημα της υπεραξίας που εξετάσαμε.

Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο συνολικός τρόπος ανάπτυξης του *Κεφαλαίου* δεν θα μπορούσε να ακολουθήσει πιστά και στην καθαρή μορφή της τη μέθοδο παρουσίασης ως συνθετική διαδικασία που συγκροτεί το επιστημονικό αντικείμενο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Εν τέλει, θα ήταν αδικαιολόγητη υπεραπλούστευση να υποστηρίξει κανείς ότι η μελέτη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στο *Κεφάλαιο* είτε επαληθεύει είτε διαψεύδει κατηγορηματικά το μεθοδολογικό πρόγραμμα της Εισαγωγής του 1857. Και τούτο γιατί το έργο αυτό δεν προσέφερε –και δεν θα μπορούσε να προσφέρει– μια οριστικά επεξεργασμένη μέθοδο, έτοιμη προς χρήση από τα πρώτα κιόλας βήματα της μελέτης του κεφαλαίου, αλλά μια σκιαγράφηση των μεθοδολογικών αρχών που θα έπρεπε διαρκώς να εξειδικεύονται και να ελέγχονται κατά –και να αποτιμώνται από– την εξέλιξη του ερευνητικού προγράμματος.²¹ Έτσι, στην πορεία της διαρκούς θεωρητικής αναζήτησης μέχρι τη δημοσίευση του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* το 1867, ο Μαρξ θα προβεί σε σημαντικές τροποποιήσεις όχι μόνο στη μέθοδο της Εισαγωγής του 1857 αλλά και στην εν γένει οργάνωση της μελέτης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αποκαλυπτική είναι εν προκειμένω, όπως επισημαίνει ο Sayer (1979: 98-102), η απόφασή του Μαρξ να μην συμπεριλάβει την Εισαγωγή του 1857 στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), επειδή, όπως θα γράψει στον πρόλογο αυτού του έργου,

«ύστερα από ωριμότερες σκέψεις, κατέληξα ότι κάθε προεξόφληση συμπερασμάτων –τα οποία πρέπει πρώτα να αποδειχθούν– φαίνεται ενοχλητική και ο αναγνώστης, ο οποίος θέλει γενικά να με ακολουθήσει, πρέπει να αποφασίσει να ανέλθει από το μερικό στο γενικό» (Μαρξ 2010: 16).

Αν όμως πράγματι, το *Κεφάλαιο* δεν θα μπορούσε να ακολουθεί τις μεθοδολογικές προδιαγραφές του Μαρξ, πώς θα ερμηνεύσουμε την επιμονή του στις ίδιες μεθοδολογικές αρχές, ακόμη και μετά από αυτό το έργο; Πώς δηλαδή, επιστρέφοντας στο ερώτημα που εκκρεμεί, θα ερμηνεύσουμε την –μερική έστω– ασυμφωνία του μεθοδολόγου Μαρξ με τον Μαρξ-ερευνητή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής;²² Νομίζω ότι ο Μαρξ, ακριβώς επειδή είχε επίγνωση ότι –για τους λόγους που σκιαγραφήσαμε παραπάνω– στην πράξη δεν θα μπορούσε να παραμείνει πιστός στις μεθοδολογικές του αρχές, τις πρόβαλε αφενός ως κατευθυντήριο οδηγό για τον ορθό τρόπο συγκρότησης του επιστημονικού αντικειμένου στο *Κεφάλαιο* και αφετέρου ως υπόδειξη για τον ορθό τρόπο μελέτης και κατανόησης αυτού του

21 Βλ. Sayer 1979: 78 και Callinicos 2016: 126-7.

22 Το πρόβλημα της μεθοδολογικής ασυνέπειας κάθε άλλο παρά καινοφανές είναι στην ιστορία των επιστημών. Για παράδειγμα, το γιατί ο Νεύτων στα *Principia* δεν παρέμεινε πιστός στη διακήρυξή του «δεν σχηματίζω υποθέσεις» εξακολουθεί να απασχολεί τους ιστορικούς και τους φιλοσόφους της επιστήμης.

έργου. Εν τέλει, στην ερευνητική στρατηγική του *Κεφαλαίου* η ορθή επιστημονική μέθοδος συνυφαίνεται αξεδιάλυτα με την διαδικασία συγκρότησης του επιστημονικού αντικειμένου. Και όπως δεν μας δίδεται το επιστημονικό αντικείμενο από τη «μορφή εμφάνισης των πραγμάτων» στην εμπειρία, δεν είναι εκ των προτέρων δεδομένη και η προσίδια επιστημονική μέθοδος.

Επειδή, λοιπόν, ο Μαρξ δεν έγραψε εκείνες τις λίγες σελίδες που είχε υποσχεθεί για τη διαλεκτική επιστημονική μέθοδό του στο *Κεφάλαιο*, επειδή δηλαδή, όπως έγραψε ο Λένιν, «ο Μαρξ δεν μας άφησε Λογική (με κεφαλαίο Λ), μας άφησε όμως τη λογική του *Κεφαλαίου* [την οποία] θα έπρεπε να αξιοποιήσουμε κατά τον πληρέστερο τρόπο»²³, είμαστε αναγκασμένοι να την αναζητήσουμε, όπως προτρέπει ο Αλτουσέρ (2015: 250-1), «στα θεωρητικά έργα του Μαρξ, στο *Κεφάλαιο* κ.τ.λ. [Εκεί] θα την βρούμε σε πρακτική κατάσταση [εν έργω], πράγμα που ασφαλώς είναι θεμελιώδες, όχι όμως σε *θεωρητική κατάσταση!*».

Συνοψίζοντας, όπως μας διδάσκει η διαρκής και αμείωτη προσπάθεια του Μαρξ για την εκλέπτυνση των εννοιών και των μεθόδων με τις οποίες προσπαθεί να εξιχνιάσει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, δεν πρέπει να θεωρούμε το *Κεφάλαιο* –ούτε καν τον πρώτο τόμο– περατωμένο και στην οριστική μορφή του επιστημονικό έργο όσο εδραία αφητηρία ενός ερευνητικού προγράμματος που μένει να αναπτυχθεί. Για να μπορεί όμως να αναπτυχθεί, πρέπει φυσικά να κατανοηθεί η ερευνητική στρατηγική του, και τότε η μεθοδολογική πειθαρχία που –εκτός των άλλων– κομίζει αυτό το έργο ίσως αποδειχθεί κρίσιμη για την ορθή κατανόησή του ως επιστημονικού εγχειρήματος.

* * *

Μπορεί άραγε η παραπάνω ερμηνεία του επιστημονικού αντικειμένου και της μεθόδου στο *Κεφάλαιο* να είναι συμβατή με την καθιερωμένη φιλοσοφική θεμελίωση του μαρξισμού που είναι γνωστή ως «διαλεκτικός υλισμός»; Αν δηλαδή ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι μια αφηρημένη και ιδεατή δομή ή κατασκευή και, συνεπώς, αν το οιονεί a priori οικοδόμημα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής καταστατικά δεν αντιστοιχεί σε –και, πολύ περισσότερο, δεν «αντανακλά»– κάποια ιστορικά υπαρκτή κατάσταση πραγμάτων ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, όπως θα όφειλε σύμφωνα με τις καθιερωμένες αρχές του διαλεκτικού υλισμού, πώς μολαταύτα μπορεί το *Κεφάλαιο* να αξιώνει ότι προσφέρει την αληθή γνώση του πραγματικού κόσμου της καπιταλιστικής οικονομίας; Ποιο είναι εν τέλει, στο πλαίσιο του διαλεκτικού υλισμού, το μεταφυσικό και οντολογικό στάτους των αφηρημένων οντοτήτων, ιδιοτήτων και δομών που θέτει το *Κεφάλαιο*;

Αυτό, όμως, είναι ένα ερώτημα που δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί εδώ χωρίς κατάχρηση της φιλοξενίας της *Κρίσης*.

23 Παρατίθεται στο Althusser 2015: 250-51.

Βιβλιογραφία

- Althusser L. 2015. *Για τον Μαρξ*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα: Εκτός Γαμμής.
- Althusser L. Balibar, E., Establet R., Macherey, P. & Ranciere J. 2003. *Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, μτφρ. Δ. Δημούλης, Χ. Βαλλιάνος & Β. Παπαοικονόμου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αλτουσέρ Λ. 1983. *Θέσεις*, μτφρ. Ξενοφών Γιαταγάνας, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Callinicos A. 2016. *Η Αποκρυπτογράφηση του Κεφαλαίου – Το Κεφάλαιο του Μαρξ και η Πορεία του*, μτφρ. Α. Λυκούργος & Λ. Μπόλαρης, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Il'yenkov E. 2016. *Η Διαλεκτική του Ιδεατού*, μτφρ. Μάριος Δαρβίρας, Τρίκαλα: Εκδόσεις Επέκεινα.
- Κόσικ Κ. 1975. *Η Διαλεκτική του Συγκεκριμένου*, μτφρ. Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Κογρέ Α. 1994[1943]. «Γαλιλαίος και Πλάτων», *Νεύσις* 1: 51-43.
- Κοϋρέ Α. 1991. *Δυτικός Πολιτισμός*, μτφρ. Β. Κάλφας – Ζ. Σαρίκας, Αθήνα: Ύψιλον.
- Λούκατς Γ. 1975. *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, μτφρ. Γ. Παπαδάκης, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Macherey P. 2014. *Φουκώ και Μαρξ – Το παραγωγικό Υποκείμενο*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα: Εκτός Γραμμής.
- Mandel E. 1990. «Introduction», στο: K. Marx, *Capital – A Critique of Political Economy*, Volume One, μτφρ. Ben Fowkes, Λονδίνο : Penguin Books: 11-86.
- Marx K. 1990. *Capital – A Critique of Political Economy*, Volume One, μτφρ. Ben Fowkes, Λονδίνο: Penguin Books.
- Μαρξ Κ. 2016. *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Μαρξ Κ. 2013. *Το Κεφάλαιο*, τόμος δεύτερος, μτφρ. Π. Μαυρομάτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή (ΚΙΙ).
- Μαρξ Κ. 2010. *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, μτφρ. Χρήστος Μπαλωμένος, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ Κ. 1996. *Το Κεφάλαιο*, τόμος πρώτος, μτφρ. Π. Μαυρομάτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή (ΚΙ).
- Μαρξ Κ. 1993. *Μαργκινάλια στο «Εγχειρίδιο της πολιτικής οικονομίας» του Adolph Wagner*, μτφρ. Κ. Σιδηρόπουλος, Αθήνα: Κριτική.

Μαρξ Κ. 1989. *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας [Grundrisse]*, τόμος πρώτος, μτφρ. Δ. Διβάρης, Αθήνα: Στοχαστής.

Μαρξ Κ. 1978. *Το Κεφάλαιο*, τόμος τρίτος, μτφρ. Π. Μαυρομάτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή (ΚΙΙΙ).

Mathews M. 1998. *The Scientific Background to Modern Philosophy*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

McMullin E. (επιμ.) 2001. «The impact of Newton's Principia on the philosophy of Science», *Philosophy of Science* 68: 279-310.

Μηλιός Γ., Δημούλης Δ. & Οικονομάκης, Γ. 2005. *Η Θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό*, Αθήνα: Νήσος.

Μπαλτάς Α. & Στεργιόπουλος, Κ. 2013. «Εισαγωγή», στο: Μπαλτάς, Α. & Στεργιόπουλος Κ. (επιμ.), *Φιλοσοφία και Επιστήμες στον Εικοστό Αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης: 1-90.

Newton I. 1999 [1726]. *The Principia – Mathematical Principles of Natural Philosophy*, μτφρ. I. Bernard Cohen & Anne Whitman, Oakland: University of California Press.

Reichenbach H. 2006 [1938]. *Experience and Prediction*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Sayer D. 1979. *Marx's Method – Ideology, Science and Critique in Capital*, Sussex: The Harvester Press.

Schmidt A. 2014. *The Concept of Nature in Marx*, μτφρ. Ben Fowkes, London – New York: Verso.

Στεργιόπουλος Κ. 1997. «Η εργασιακή δύναμη ως εμπόρευμα στο Κεφάλαιο του Κ. Μαρξ», *Θέσεις* 60: 83-94.

